

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za povijest

Politička i društvena situacija u Virovitici od 1938. do 1945. godine

Diplomski rad

Dubravko Sklenar

mentor: dr. sc. Goran Hutinec

Zagreb, 2017.

## **SADRŽAJ**

<b>1. Uvod.....</b>	<b>4</b>
<b>2. Virovitica nakon Prvog svjetskog rata .....</b>	<b>5</b>
2.1. Politička situacija u Virovitici 1918. – 1938. ....	6
2.2. Društvena i gospodarska situacija u Virovitici 1918. – 1938. ....	12
<b>3. Virovitica u Banovini Hrvatskoj .....</b>	<b>16</b>
3.1. Virovitica tijekom travanjskog rata .....	18
<b>4. Virovitica u NDH .....</b>	<b>20</b>
4.1. NDH i progon manjina 1941. i 1942. godine .....	25
4.2. Početak otpora novoj vlasti .....	30
<b>5. Prebacivanje inicijative na partizane .....</b>	<b>34</b>
5.1. Organizacija vlasti na osvojenim područjima .....	36
5.2. Prvi napad na Viroviticu i posljedice .....	39
5.3. Drugi napad na Viroviticu i posljedice .....	45
<b>6. Oslobođenje Virovitice .....</b>	<b>48</b>
6.1. Borbe na virovitičkom mostobranu .....	50
6.2. Osiguranje vlasti nakon rata .....	52
6.3. Obnova .....	56
<b>7. Zaključak .....</b>	<b>60</b>
<b>8. Bibliografija .....</b>	<b>63</b>
8.1. Izvori .....	63
8.2. Literatura .....	65

## **Sažetak**

Ovaj se diplomski rad bavi političkom i društvenom situacijom u Virovitici i istoimenom kotaru u periodu od 1938. do 1945. godine. Jedan od ciljeva rada je pronaći razloge za razvoj događaja koji se je dogodio u tom zadanom vremenskom periodu tijekom kojega se je taj kotar nalazio u unitarističkoj Kraljevini Jugoslaviji, Banovini Hrvatskoj kao sklopu te iste Kraljevine Jugoslavije ali nakon priznanja neuspjeha unitarizma, Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i Federalnoj Hrvatskoj u Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji. Time se je Virovitica u tih nekoliko kratkih godina kao i veliki dio današnje Hrvatske nalazio u unitarističkoj monarhiji, autonomnoj banovini u sklopu monarhije, marionetskoj fašističkoj državi i socijalističkoj federalnoj državi. Osim pogleda na političku pozadinu tog perioda cilj je osmotriti i društvo koje je sudjelovalo u tim previranjima, njegovom međuodnosu, promjenama u sastavu stanovništva i njihovom gledištu te na kraju dati određeni sud o događanjima tijekom tog perioda.

Ključne riječi: Virovitica, Kraljevina Jugoslavija, Nezavisna država Hrvatska, Narodnooslobodilačka borba

## **Summary**

This thesis deals with the political and social situation in Virovitica and the eponymous district in the period from 1938 to 1945. One aim of this paper is to find the reasons for the developments that have occurred in this predetermined period of time during which this district was located in the unitarian Kingdom of Yugoslavia, Banovina Croatia as part of the same Kingdom of Yugoslavia but after recognition of failure unitarism, the Independent State of Croatia and the Democratic Federal Yugoslavia. Thereby in these few short years Virovitica and a large part of today's Croatia was in unitarian monarchy, the autonomous Banovina within the monarchy, the puppet fascist state and the socialist federal state. In addition to views on the political background of the period this thesis aims to take a look at the society that was involved in this turmoil, its interrelation, changes in the composition of said society and their point of view and in the end give some judgment about the events during this period.

Keywords: Virovitica, Kingdom of Yugoslavia, the Independent State of Croatia, the national liberation struggle

## 1. Uvod

Postoji izreka da u Hrvatskoj Drugi svjetski rat nikada nije završio. Sam rat premda je davno završio i danas se koristi u dnevno-političkim razračunavanjima, prebacivanju tadašnjih pozicija i naziva na današnji svijet radi ostracizacije ili postizanje jeftinih poena. Ali nije svako mjesto tako. U mojem rodnom mjestu Virovitici se Drugi svjetski rat pokušava zaboraviti. Istina, rijetko se koristi za niske ciljeve što je svakako dobro, ali je dobrim dijelom i tabu tema. Spomenici nisu uništeni, ali stoje zaboravljeni na rubu grada i okolnih sela išarani grafitima i potihom zaboravljeni. Nijemo slave pobjedu za koju nikoga više nije briga. Imena ulica i škola su zamijenjena novima, „hrvatskijima“. Ali ako netko malo pozornije pogleda vidjet će da su tragovi tog sukoba ostali utkani u svijest ljudi koji tamo žive znali to oni ili ne. I dalje se netko ponekad krivo izrazi i uporabi naziv ulice koja je nosila ime po nekoj postrojbi ili heroju NOB-a dok se u garažama i dalje nalaze stari kućni brojevi. Ili se netko sjeti nekog događaja premda ne bi trebao. Ta tematika, puna osobnih viđenja i priča je jedan od razloga zašto sam postao povjesničar jer me je oduvijek interesiralo kako toliko različitih viđenja može proisteci iz jedne objektivne istine. Tek sam tijekom studija i svojeg postajanja povjesničarom shvatio da ne postoji nešto takvo kao objektivna istina. Ali zaintrigiranost lokalnom poviješću moga mjesta mi je ostala, poglavito zato što se tako teško dolazi do nje. Zbog toga sam se i odlučio da odaberem temu o Virovitici u periodu oko Drugog svjetskog rata za svoj diplomski rad. Samim početkom pisanja sam naišao na više problema. Izvori i kasnija historiografska djela na ovu tematiku napisana su sa gledišta jedne od zaraćenih strana sa njihovom vizijom i pogledom na sukob te mi je cilj bio kritički preispitati dostupne materijale i dostaviti što je moguće objektivniji rad na temu. Problem je kada je za poneki događaj dano samo jedno gledište, kako pronaći istinu? Koliko sam ostao objektivan u svome radu ostaje na čitatelju. Drugi problem je kako prikazati nešto tako kompleksno kao Drugi svjetski rat sa svim razlozima i posljedicama za jedan mali grad sa tek zadiranjem u nekoliko godina prije samog sukoba. To pitanje sam riješio proširenjem uvoda do čak 1918. godine što smatram da daje znatno širu sliku i bolja objašnjenja za neke kasnije događaje. Naime, 1918. godine se virovitička realnost stubokom mijenja te vodi do daljnjih događaja kojima se ovaj rad bavi.

## 2. Virovitica nakon Prvog svjetskog rata

Jednim pogledom na geostratešku poziciju Virovitice je lako utvrditi da će jedna od njezinih najsnažnijih veza biti sa današnjom Mađarskom, tj. tadašnjom Ugarskom. Virovitici najbliži grad je Barcs koji se nalazi odmah na suprotnoj strani rijeke Drave, a najbliži veći grad je Pécs prema kojima je i izgrađena prva željeznička pruga 1895. godine<sup>1</sup>. Krajem Prvog svjetskog rata taj se logički zaključak nalazi pred zidom političke realnosti. Virovitica kao i ostatak južnoslavenskih zemalja Austro-Ugarske ulazi u sastav nove Države Slovenaca, Hrvata i Srba dok dotadašnja Ugarska postaje Mađarska i ova dva ranije spomenuta grada ulaze u njezin sastav. Samim time Virovitica od malog ali prometno dobro povezanog mjesta u središtu Austro-Ugarske postaje tek jedno od pograničnih mjesta prema ne previše prijateljskom susjedu. Raskidom veza sa ostatkom Monarhije odlaze i vlastelini među kojima i Knezovi Schaumburg-Lippe. Premda poznati po svojim pretjeranim zahtjevima od svojih radnika i malim plaćama zbog čega ih se naziva bogatunima i uspoređuje sa inkvizitorima<sup>2</sup> i dalje su bili pokretač modernog napretka sa izgradnjom tvornice šećera, mlina i prve ciglane u Virovitici. Nakon rata njihovo ali i ostala vlastelinstva propadaju dok ih kasnija nepotpuna agrarna reforma tek dijelom i uz naplatu rasprodaje seljacima. Velik broj dezertara koji se tijekom a i nakon rata skrivaju po šumama po kojima i dobivaju naziv Zeleni kadar također stvaraju zaseban problem. Velikim dijelom prehranjuju se pljačkom vlastelinstava među kojima stradavaju i bivaju zapaljeni mlin Adolfa Pajtaša u Lukaču i dvorac baruna Gutmanna u Voćinu čime samo još više unazaduju već lošu lokalnu situaciju. Problem stvaraju i povratnici iz ruskog zarobljeništva koji sa sobom donose vijesti ali i ideje Oktobarske revolucije te ih vlasti stavljaju pod prismotru da bi spriječili njihov politički angažman. Kao odgovor na cjelokupnu situaciju, ali i zbog revolucije u Mađarskoj u Virovitici biva razmješten i veći broj vojnika.<sup>3</sup> Zbog svega navedenog Virovitica dočekuje novo razdoblje mira nakon Velikog rata kao malo osiromašeno trgovište, sa prekinutim gospodarskim tokovima, opljačkanim vlastelinstvima, manjkom kapitala za neki veći razvoj i nesigurnom političkom situacijom.

---

<sup>1</sup> Virovitički zbornik, 265.

<sup>2</sup> Virovitički zbornik, 266.

<sup>3</sup> Virovitički zbornik, 266.

## 2.1. Politička situacija u Virovitici 1918. – 1938.

Sa novonastalom državom nastaju i nove stranke koje se pokušavaju izboriti za svoju viziju kako nova država a i smjer za grad trebaju izgledati. Tako da u Virovitici svoje stranačke organizacije osnivaju Hrvatska zajednica (HZ), Hrvatska pučka (kasnije republikanska) seljačka stranka (HPSS/HRSS), Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slovenije (SDS HiS) kasnije preimenovana u Socijalističku partiju Jugoslavije (SDJ), Socijalistička radnička partija Jugoslavije [SRPJ (k)] kasnije preimenovana u Komunističku partiju Jugoslavije, Demokratska stranka (DS), Narodna radikalna stranka (NRS) te Samostalna demokratska stranka (SDS). Prilikom izbora bi se također znale aktivirati Hrvatska pučka stranka (HPS) i Hrvatska stranka prava (HSP).

Prvi test pred tim strankama su bili izbori za općinsko zastupništvo 13. ožujka 1920. Na tim izborima uvjerljivu pobjedu odnosi SRPJ (k) sa 650 glasova, slijedi ju HZ sa 330 glasova i izvanstranačka lista sa 273 glasa.<sup>4</sup> Time su komunisti dobili 13 mjesta u odboru, HZ je dobio 6 dok je 5 dodijeljeno izvanstranačkoj listi. Ipak, tu pobjedu komunisti nisu uspjeli iskoristiti zbog odbijanja da polože prisegu kralju koju je trebalo položiti iako državno uređenje i dalje nije u potpunosti dogovoreno. Još 1919. godine je Zemaljska vlada u Zagrebu propisala da je polaganje prisega kralju Petru I. obavezno, što su komunisti i odlučili odraditi uz određene ograde oko monarhijskog državnog ustrojstva. Takva prisega nije prihvaćena te su nakon njihovog drugog odbijanja prisega za njihovih 13 glasova raspisani ponovni izbori.<sup>5</sup> Kao nova snaga se na tim izborima pojavljuje HPSS kojemu se okreće dio birača zbog njihove sličnosti u odnosu prema monarhiji, ali budući da i oni odbijaju položiti prisegu kralju HZ poziva hrvatske birače da glasuju za njih da bi se uspješno formiralo općinsko zastupstvo i spriječi ponavljanje situacije s komunistima.<sup>6</sup> Na tim izborima čak i sa tom osudom može se vidjeti rastuća snaga HPSS-a jer od 13 mandata uspijevaju osvojiti 7, dok HZ osvaja 6. Kao što je HZ i predviđao, zastupnici HPSS-a isto odbijaju položiti prisegu, ali budući da formiraju tek manjinu zastupnika to ne utječe na daljnji rad općinskog zastupstva.

Uzmemo li u obzir snažnu agitaciju HZ-a na području Virovitice, HPSS-ovo osvajanje većine zastupničkih mjesta na ponovljenim izborima uvelike pokazuje na njihovu rastuću

---

<sup>4</sup> Miškulin, Ivica, Parlamentarni izbori u virovitičkom i slatinskom kotaru, str. 863.

<sup>5</sup> Virovitički zbornik, 276.

<sup>6</sup> «Ponovni gradski izbori», Virovitičan, XXII/1920., br. 30

snagu. Uskoro nakon općinskih izbora dolazi do izbora za Ustavotvornu skupštinu 28. studenog 1920. godine. Ti izbori, kao prvi parlamentarni izbori u Kraljevini SHS nose znatno veće konotacije i znatno su važniji za budući tok događaja u cijeloj državi, tako da se i same stranke puno više aktiviraju oko njih. Primarni problem koji se postavlja pred stranke je kako se odnositi prema centralizmu i prema monarhiji. Kao najveći zagovornici i centralizma i monarhije ističu se Demokratska Stranka i Narodna radikalna stranka ali iz različitih razloga. Demokratska stranka želi centralizmom uspostaviti jedinstvenu državu za jedinstveni jugoslavenski narod. Time bi se autonomija dopuštala samo na lokalnoj razini a razlike između tri naroda bi s vremenom trebalo izbrisati. S druge strane NRS smatra da je Kraljevina SHS samo nastavak i proširenje Kraljevine Srbije. Kraljevina SHS služi ujedinjenju Srbije i "prečanske braće" a centralizam služi zaštiti srpskih interesa kao naroda koji je najzaslužniji i za ujedinjenje i za pobjedu u ratu.<sup>7</sup>

Stranke sa srpskim predznakom tijekom tog vremena imaju prilično malen broj glasača u obziru na ostale stranke ali sa provođenjem agrarne reforme to se ubrzano mijenja. Razlozi za provođenje agrarne reforme su smirivanje stanovništva nakon Prvog svjetskog rata, ali i namirivanje dobrovoljaca Srpske vojske i promjena nacionalnog sastava u novo dobivenim krajevima. Da bi se pronašla potrebna zemlja za takvu preraspodjelu prijašnji veleposjedi koji su većinom bili u vlasništvu osoba mađarske ili njemačke nacionalnosti (samim time nepoćudnim elementima za novu državu) bili su izvlašteni i parcelirani te nakon parceliranja podijeljeni mjesnim interesentima, kolonistima i dobrovoljcima.<sup>8</sup> Premda je među dobrovoljcima koji su se pridružili Srpskoj vojsci na Solunskom bojištu bio i poveći broj Hrvata, najveći broj doseljenika je bio srpske nacionalnosti. Tome je doprinijelo i to što je 1921. godine donesen Zakon o dobrovoljcima koji u članku 1. st. 2 dodaje da dobrovoljačku potvrdu može dobiti i osoba koja je svojim radom i požrtvovnošću pomogla ostvarenju narodnog oslobođenja i ujedinjenja, što je omogućilo mnoge malverzacije oko tog statusa te je time dodan velik broj dobrovoljaca koji su služili u prethodnim srpskim ratovima. Prve podjele zemlje su bile u proljeće 1919. godine ali ta proljetna a niti jesenska raspodjela koja ju je slijedila nije zadovoljila dobrovoljce od kojih su mnogi ostali bez zemlje pa su se osjećali izigrani očekujući prednost pri raspodjeli. Da bi se taj problem riješio što brže Ministarstvo za agrarnu reformu na brzinu izdaje raspis br. 4842 od 8. rujna 1919. godine<sup>9</sup>, kojim se dozvolilo da svim dobrovoljcima, bez obzira na njihovo trenutno imovinsko stanje dodijeli u besplatni zakup 5

---

<sup>7</sup> Miškulin, Ivica: Parlamentarni izbori u virovitičkom i slatinskom kotaru, str. 865.

<sup>8</sup> Virovitički zbornik, 266.

<sup>9</sup> Vrbošić, Josip: Kategorije i brojčano stanje kolonista u Slavoniji i Baranji između dva svjetska rata, str. 316

hektara za borce i 3 hektara za neborce. Ta odluka je samo još otežala situaciju budući da je ostatak posjeda često bio tek oko 2 ha. Odnos vlasti prema agrarnoj reformi samo je dodatno uzrokovao dodatne antipatije prema novo pridošlim doseljenicima od strane lokalnog stanovništva jer su smatrali da im uzimaju zemlju koja bi, da nema dobrovoljaca, pripala njima. Tako je veleposjedima u kotaru Virovitica bilo oduzeto za agrarnu reformu 20.491 jutro zemlje. Razdijeljena je na 2.963 mjesna agrarna interesenta koji su dobili 9.747 jutara ili 47%. Dobrovoljcima je razdijeljeno 8.391 jutro zemlje ili 40,4% a bilo ih je 1.108. Kolonisti s općim uvjetima, a bilo ih je 361, i 150 autokolonista dobili su 2578 jutara ili 12,4% te zemlje.<sup>10</sup> Dakle, za kolonizaciju je iskorišteno oko 53% oduzete zemlje. Također se može napomenuti da su mjesni interesenti već lokalno stanovništvo te samim time i ne dodaju na brojnost glasova dok su dobrovoljci velikim dijelom iz drugih dijelova Kraljevine te su novo biračko stanovništvo unutar kotara. To novo stanovništvo je bilo odano novoj državi i puno zainteresiranije za stranke koje su imale srpski ili jugoslavenski predznak nego ostatak stanovništva. Zato su zemlju uz samu rijeku Dravu i granicu sa Mađarskom gotovo ekskluzivno dobili dobrovoljci sa ciljem da predstavljaju prvi stup obrane nove granice. Takav pristup se 1925. godine dijelom mijenja sa ulaskom Seljačke stranke u vladu gdje Pavle Radić postaje ministar za agrarnu reformu gdje najavljuje znatno bolju kontrolu nad samim procesom kolonizacije. Kao glavnu grupu koju su željeli kontrolirati nalaze se dobrovoljci i pripadnici drugih stranaka. Kao odgovor na to radikalski list "Straža" koji je izlazio u kotaru Virovitici govori o tome da je nova politika ministarstva bila okrenuta protiv dobrovoljaca i onih koji su bili najodaniji prema državi.<sup>11</sup> Tako su dobrovoljcima koji se nisu naselili za stalno na zemlju oduzeta prava, a i povećan je broj kolonista iz Hrvatske za razliku od prethodnih doseljenika koji su često bili iz drugih dijelova Kraljevine. Ipak sam sastav stanovništva kotara Virovitica je bio velikim dijelom promijenjen od stanja kakvo je vladalo prije početka agrarne reforme. Sama promjena se može izuzetno dobro vidjeti na popisima stanovništva iz 1921. i 1931. godine. Tako je 1921. godine na području virovitičkog kotara bilo 34.775 rimokatolika, a tek 4.714 pravoslavaca. Do 1931. godine se ta situacija iznimno mijenja te se u kotaru nalazi 38.462 katolika ali i 10.278 pravoslavaca.<sup>12</sup>

Kao primarni protivnici centralizma ističu se HZ, HPSS i KPJ. Samim time su i stranke izbora za protivnike centralistički donesenih zakona i propisa kao što je bila ovako provedena agrarna reforma. Od njih, HZ se predstavljao kao stranka koja je već imala iskustva s vlasti u

---

<sup>10</sup> Šimončić-Bobetko, Zdenka: Kolonizacija u Hrvatskoj ... str 111.

<sup>11</sup> Šimončić-Bobetko, Zdenka: Kolonizacija u Hrvatskoj ... str 114.

<sup>12</sup> Z. Dizdar: Virovitica u planovima velikosrpske ... *Scrinia slavonica* 7 (2007), str. 282.



narodnom predstavništvu te se zalaže za uređenje države u ustavnu parlamentarnu monarhiju s federativnim uređenjem. HZ je u izbore za Ustavotvornu skupštinu uvidjevši za njih zabrinjavajuću tendenciju gubitaka glasova u korist radikalnijih stranaka ušao aktivnije i sa velikim brojem predizbornih djelatnosti. Virovitički tjednik *Virovitičan* proglašavaju službenim glasilom stranke za virovitički i slatinski kotar, predstavljaju se kao jedina hrvatska stranka koja se bori za što širu autonomiju, te se u Virovitici u agitaciju uključuju i istaknutiji članovi iz središnjice poput Matka Laginje.<sup>13</sup> Hrvatska pučka seljačka stranka u izbore ulazi sa sviješću da joj popularnost ubrzano raste, poglavito među seljaštvom koje nezadovoljno trenutnom i političkom i ekonomskom situacijom se sve više radikalizira i zbog toga im politika HPSS-a i zahtjev za samoopredjeljenjem sve više odgovara. SRPJ(k), preimenovana u Komunističku partiju Jugoslavije zadovoljna općinskim izborima je očekivala sličan rezultat i na ovim izborima isto se uzdajući u sve veću radikalizaciju stanovništva. Ali borba sa HPSS-om za istu skupinu glasača i sve veća represija od strane države znatno utječu na njihov politički rezultat.

Rezultati izbora su samo potvrdili snagu HPSS-a koji se profilira kao dominantna snaga u virovitičkom kotaru sa čak 2.975 glasova, DS dobiva 870, KPJ 465, HZ 427 i NRS 240. Osim izuzetne pobjede HPSS-a, ovi izbori također prikazuju smjer daljnjeg razvoja događaja i za HZ kojemu snaga opada premda i dalje drži većinu u općini, neuspjeh DS-a da privuče veći broj birača ideji jednog naroda, zabrana KPJ krajem godine dovodi do prebacivanja dijela njihovih glasača HPSS-u i ne pretjerano velik uspjeh NRS-a nasuprot njihovom izravnom protivniku za naklonost Srba, DS-u. Poneseni ovom pobjedom članovi HPSS-a odabrani među općinske zastupnike se žale na rad ostatka zastupnika bez njih ali je tu žalbu Zemaljska vlada u Zagrebu odbila prihvatiti jer bi time sve dotadašnje odluke bile stavljene pod upitnik.

Kao pokušaj povratka izgubljene naklonosti općinsko zastupstvo vođeno HZ-om dolazi na ideju koja je bila izuzetno dobro prihvaćena u virovitičkoj javnosti a to je bila inicijativa da se Viroviticu podigne na status grada. Da bi se to i postiglo 29. listopada 1921. godine upućena je predstavka Predsjedništvu zemaljske vlade u Zagrebu kojom se je tražilo da se Virovitica proglasi slobodnim gradom II. reda jer je za to zadovoljavala uvjete postojanjem većeg broja gospodarskih i drugih institucija.<sup>14</sup> Navedeni cilj je i postignut službenim ukazom kralja Aleksandra od 31. prosinca 1921. godine kojim je Virovitica proglašena gradom. Taj je uspjeh trebao biti proslavljen velikom proslavom ali koja je bila odgođena i nikada održana. Razlog za

---

<sup>13</sup> Miškulin, Ivica: Parlamentarni izbori u virovitičkom i slatinskom kotaru, str. 866.

<sup>14</sup> Miškulin, Ivica: Politički odnosi u Virovitici 1922.-1923. str 311.

to treba tražiti u agitaciji seljačke stranke koja je tvrdila da će proslava koštati 200.000 kruna te da će tu cijenu primarno snositi seljačko stanovništvo. Time je uspjeh proglašenja gradom koji je HZ želio iskoristiti za promociju vlastite stranke zapravo pretvoren u debakl u kojemu ih je seljačka stranka prikazala kao bogate građane koji samo žele krasti od siromašnog seoskog stanovništva. Taj slučaj, ali i daljnji problemi u odnosima između HRSS-a i HZ-a samo produbljuju krizu HZ-a koji postaje sve slabiji u odnosu na seljačku stranku ali i otvara prostor za manevar radikalima. NRS se koristi odbijanjem pripadnika seljačke stranke da polože prisegu i slabošću zajedničara te potporom viših organa vlasti u Osijeku da bi stekli političke poene. Zajedničare uspijevaju optužiti da su antidržavni element, zajedničarski prijedlozi za gradonačelnika se ne priznaju kao legitimni te preko smjene vladinog povjerenika za Viroviticu Ivana Banovca i zamjene sa Milanom Huzjakom radikali uspijevaju doći do vodeće pozicije u gradu.<sup>15</sup> Do promjene te situacije i izbora prvog Virovitičkog gradonačelnika dolazi tek 14. prosinca 1923. godine kada je za gradonačelnika izabran Armin Schiebel, slabo poznati zastupnik HZ-a i to potporom nekoliko stranaka (HZ, HSP, SDJ, izvanstranački predstavnici).

Ipak, kao glavni predstavnik Hrvata i seljaka na području Virovitice i okolice profilira se H(P-R)SS. Na parlamentarnim izborima 1923., 1925. i 1927. uvjerljivo pobjeđuje seljačka stranka, ali se također može pratiti i pad postotka kojim pobjeđuje. Tako da na izborima 1923. godine pobjeđuje sa čak 5.184 glasa za, dok je DS dobio 1.183 glasa, NRS 413, a ostale stranke svaka manje od sto glasova. Dvije godine kasnije broj glasova za seljačku stranku lagano opada na 4.659 glasova, ali zato Nacionalni Blok, savez Radikala i novonastale Samostalne demokratske stranke Svetozara Pribićevića osvaja čak 2.475 glasova. Jedan od razloga tome treba tražiti u tome što je Seljačka stranka zbog Zakona o zaštiti države imala znatno manje prilika za predizbornu aktivnost nego NB koji se je nalazio pod pokroviteljstvom režima. Još manje glasova H(P-R)SS dobiva na slijedećim izborima 1927. godine. Na njima dobiva tek 2.695 glasova, ali razjedinjenost ostalih stranaka dovodi do toga da niti jedna druga ne prelazi preko 1000 glasova, sa DS-om, SDS-om i NRS-om oko 900 glasova svaka. Tu je jedan od velikih razloga za toliko lošiji rezultat sudjelovanje Radića i njegove stranke u vladi, ali nije jedini. Također se može vidjeti kontinuirani rast glasova za stranke koje imaju jugoslavenski ili srpski predznak. Glavni razlog za to treba tražiti u agrarnoj reformi i kolonizaciji Slavonije između dva svjetska rata kojom dolazi do doseljavanja sve većeg broja srpskog stanovništva.

---

<sup>15</sup> Miškulin, Ivica: Politički odnosi u Virovitici 1922.-1923. str. 334.

Premda je velik broj doseljenika odan režimu, dio koji je podržavao SDS i poslije i Seljačko-demokratsku koaliciju ostaje velik, uviđajući zajedno sa Svetozarom Pribičevićem da situacija u državi a samim time i u Virovitici ne ide na bolje te da se treba pokušati izboriti za prava na novom mjestu gdje su se doselili. SDK, koalicija koja je gotovo bila nezamisliva koju godinu prije njezina nastanka toliko potresa državu da kao odgovor na tu koaliciji dolazi do atentata na njezine predstavnike u beogradskoj Skupštini 1928. godine. To pokazuje koliko se je situacija u zemlji pogoršala i da bi tu situaciju razriješio kralj Aleksandar uvodi Šestosiječanjsku diktaturu 1929. godine. Njome se problemi između Hrvata i Srba pokušavaju riješiti brisanjem ta dva naziva i identiteta, primarno hrvatskog. Da bi se to provelo dolazi do zaoštrene represije od strane državnog aparata u kojemu je velik broj ljudi osuđen, zabranjeno je isticanje zastava i znakovlja pa i spominjanje narodnog imena. Također nastaje i broj nacionalističkih udruženja, često četničkog predznaka, kojima je odobren rad i osnivaju se u većem broju mjesta u Hrvatskoj.<sup>16</sup> Za to vrijeme se broj hrvatskih udruženja smanjuje zabranom rada i raspuštanjem, kao na primjer Podružnica Hrvatskog kulturnog društva "Napredak" u Virovitici.<sup>17</sup> Većina stanovnika i dalje ostaje vjerno HSS-u tijekom tog vremena, ali zaoštrena situacija ih dio gura prema ilegalnim, radikalnijim grupama poput Komunističke partije ili novo osnovane organizacije "Ustaša – hrvatski oslobodilački pokret". Nakon atentata na kralja Aleksandra u Marseillesu 1934. godine od strane navedenih ustaša dolazi do slabljenja režima što se vidi i na izborima 1935. godine kada lista dr V. Mačeka u Virovitičkm kotaru dobiva 7.044 glasa naspram 3.369 glasova za vladinu listu Bogoljuba Jeftića a 1938. godine 8.410 glasova naspram vladine liste dr. Milana Stojadinovića. Zbog izbornog prava na vlasti i dalje ostaje vladina lista ali sam broj glasača govori o tome kako je bilo raspoloženje u samom kotaru ali i ostatku Hrvatske. Uvidjevši da je sama situacija nerješiva bez kompromisa dolazi do sporazuma Cvetković-Maček u kolovozu 1939. godine i stvaranja Banovine Hrvatske.

---

<sup>16</sup> Z. Dizdar: Virovitica u planovima velikosrpske ... *Scrinia slavonica* 7 (2007), str. 283.

<sup>17</sup> Z. Dizdar: Virovitica u planovima velikosrpske ... *Scrinia slavonica* 7 (2007), str. 282.

## 2.2. Društvena i gospodarska situacija u Virovitici 1918. – 1938.

Virovitica 1918. godine je grad koji je stao u pola razvoja. Snažan uzlet druge polovice 19. stoljeća pokrenut osnivanjem Virovitičke štedionice 1872. godine i filijala drugih novčarskih zavoda, izgradnjom željeznice 1895. prema Barcsu, Pečuhu i Osijeku te Zagrebu 1900. godine, izgradnjom dvije ciglane 1895. godine i 1905. godine, izgradnjom pivovare i osnivanjem Mljekarske zadruge 1902. godine te dvije pilane 1899. godine i 1913. godine postaje jedno od najbrže rastućih središta u Slavoniji.<sup>18</sup> Već 1910. godine Virovitica od ukupno 6.605 stanovnika ima 200 zanatlija te privlači broj novih iz razvijenijih krajeva Monarhije. Proizvodnja nastala tim razvojem je velikim dijelom bila usmjerena prema Ugarskoj, tako da krajem Prvog svjetskog rata Virovitica uvelike ostaje bez tržišta i vanjskog kapitala. Nakon nekog vremena nesigurnosti već postojeći resursi se polako vraćaju u proizvodnju i okreću se novom tržištu novonastale države tako da obje pilane zapošljavaju oko 1000 radnika u cijelom procesu eksploatacije drveta, te ukupno četiri postojeće ciglane i tri mlina također zapošljavaju veći broj radnika uz brojne zanate koji se nalaze u samome gradu.<sup>19</sup> Uz gospodarski razvoj dolazi i do društvenog. 1874. godine se ponovno osniva narodna čitaonica – kasino čiji članovi potiču razvoj drugih kulturno-prosvjetnih društava među kojima Dobrovoljno vatrogasno društvo 1875. godine, Hrvatsko pjevačko društvo "Rodoljub" osnovano 1880. godine te Društvo za promicanje glazbe, kasnije preimenovano u Gradsku glazbu. 1911. godine dolazi i do osnivanja tamburaškog društva "Mladost".<sup>20</sup> Prve virovitičke novine, tjednik Virovitičan, pokrenuo je Ivan Dobravec Plevnik, novinar, književnik, tiskar i nakladnik. Prvi broj tjednika izašao je 16. rujna 1899., a pod ovim je naslovom izlazio do 1929. godine. Kasnije će služiti kao glasilo Hrvatske Zajednice.<sup>21</sup>

Za razliku od ostatka gradova u novoj državi Virovitica velikim dijelom stoji na tim već postojećim resursima uz tek neznatne napretke sa izgradnjom električne centrale 1919. godine i osnivanjem Zadruga za proizvodnju metalne i drvene robe od strane Josipa Zimmermana i Reitera koji uspijevaju dobiti kredit za to, a osniva se i tvornica pokućstva "Hrast".<sup>22</sup> Unatoč tih

---

<sup>18</sup> Virovitički zbornik, 265.

<sup>19</sup> Virovitički zbornik, 266.

<sup>20</sup> Virovitički zbornik, 358.

<sup>21</sup> Virovitički zbornik, 440.

<sup>22</sup> Virovitički zbornik, 267.

nekoliko svijetlih točaka dolazi do odlaska imućnijih stanovnika a samim time i kapitala iz Virovitice pa tako i do prestanka rada Virovitičke štedionice 1923. godine zbog nesigurne gradske politike koja jedva uspijeva izglasati prvog gradonačelnika Armina Schiebela 27. studenog 1923. godine koji na toj poziciji ostaje do 1. ožujka 1925. godine i sličnog izbora Antuna Schislera 2. studenog iste godine koji se zadržava na vlasti do ožujka 1929. godine. Zbog nesloženosti političkih stranaka donošenje ikakvih odluka vezanih uz grad je izuzetno otežano te gradonačelnici zapravo imaju slabu mogućnost utjecaja na gospodarske prilike. Često duge i mukotrpne debate o podizanju investicijskog zajma, otkupljivanju i unaprjeđenju električne centrale, oživljavanju trgovine i razvoju školstva i unaprjeđenju zdravstvenih usluga više završavaju neuspjehom nego uspjehom. Ostatak vremena zbog političke nesigurnosti gradom upravljaju gradski povjerenici<sup>23</sup> koji samo provode odluke viših vlasti te slabo utječu na gospodarski razvoj grada. Tijekom cijelog tog vremena odnos općinskih prihoda i rashoda je izrazito nepovoljan zbog čega općinski porezi postaju sve veći i negativno utječu na kupovnu moć stanovništva, poglavito seljaštva koje već 1926. godine počinje osjećati agrarnu krizu.

Za razliku od slabog gospodarskog razvoja, već postojeća kulturno umjetnička društva u Virovitici nastavljaju sa djelovanjem te ga i proširuju, posebice glazbena škola te čak nastaje i amaterska kazališna grupa. Također dolazi do provođenja ideje izgradnje Hrvatskog Doma između 1924. i 1929. godine koje služi za održavanje raznih manifestacija kulturne prirode.<sup>24</sup> Osim toga pojavljuje se i sve veći broj novina na virovitičkom području. Prva virovitička tiskara aktivna nakon Prvoga svjetskog rata u vlasništvu je braće Steve i Luke Bralića. Prve novine iz te tiskare su „Vjesnik“, glasilo Odbora Narodnog vijeća u Virovitici. List je izlazio dva puta tjedno sve do formiranja vlade Kraljevstva SHS (20. prosinca 1918.) kada Narodna vijeća gube svoju ulogu. Nakon toga „Vjesnik“ više nije glasilo Narodnoga vijeća nego postaje „glasilo za promicanje narodnih interesa“. Prvi i jedini ilustrirani virovitički časopis u međuratnom razdoblju bio je „Kino smotra“ urednika Josipa Zimmermana koji se pojavljuje sredinom 1919. Inače, urednik je bio i vlasnik kina „Danica“ pa je na taj način propagirao svoj rad. „Kino smotra“ tiskana je u Bralićevoj tiskari i donosila je sažetke svjetskih filmova s više ilustriranih priloga. Kasnije će se list preobratiti u „Kino vjesnik“. „Proletarac“, glasilo virovitičkih socijalista (i kasnije komunista) započinje izlaziti u siječnju 1920. neposredno nakon osnivanja Komunističke partije Jugoslavije.<sup>25</sup> Izlazio je jednom tjedno u raznim formatima. Prestaje

---

<sup>23</sup> Josip Majtanić 1920.g. Miškulin, Ivica: Politički odnosi u Virovitici 1922.-1923. str. 311.; Josip Banovac 1922.g. str. 318.; Milan Huzjak 1923.g. str. 335.

<sup>24</sup> Virovitički zbornik, 360.

<sup>25</sup> Virovitički zbornik, 441.

izlaziti još iste godine zbog političke situacije. Među ostalim novinama koje se pojavljuju su "Seljački glas" koji služi kao glasilo Jugoslavenske demokratske stranke nakon prestanka izlaska Vjesnika, "Podravac" i "Virovitičanin" kao konkurent "Virovitičanu" kojeg je pokušao zamijeniti istim stilom i besplatnošću. Osim političkih novina u Virovitici se od 1923. pojavljuje i "Osa", "šaljivi fašnički list". Izlazi neredovito sve do 1940. kada postaje "Osin mučak". Također 1924. Hrvatski sokol u Virovitici izdaje list "Sokol", kao svoje glasilo a sljedeće godine radi pripreme sleta izdaju "Sletski glasnik". Godine 1926. urednik „Sletskog glasnika" Ivo Majer je postao jedan od osnivača prvoga virovitičkog političkog tjednika "Virovitičkog hrvatskog glasnika". Prvi je broj tiskan 4. travnja 1926., a posljednji 23. prosinca 1928 sa ukupno 144 broja. Unatoč prekidu, Ivan Plevnik je kasnije do 1931. uređivao noviju varijantu „Virovitičkog hrvatskog glasnika" pridavavši mu karakter staroga „Virovitičana".<sup>26</sup> Na kratko se još 1935. pojavljuje u samo 6 brojeva. Isto tako se pojavljuje i sve veći broj sportskih društava, često pod pokroviteljstvom "Hrvatskog sokola", a 1919. godine osniva se i Virovitički građanski športski klub koji polako preuzima glavnu riječ na polju sporta te kroz nekoliko godina pod svojim okriljem okuplja nogometnu momčad, bicikliste, atletičare i šahiste.<sup>27</sup>

Proglašenjem Šestosiječanjske diktature i početkom velike svjetske krize i u našim krajevima situacija postaje još lošija. Seljačko stanovništvo gotovo u potpunosti ostaje bez novca zbog sve manjih cijena njihovih proizvoda, što negativno utječe na trgovce i obrtnike, a pilane rade samo kada imaju narudžbe što velik broj njihovih radnika dovodi skoro do gladovanja. Gradski budžet ne uspijeva pokriti sva davanja te se zbog toga smanjuju plaće činovnicima što još više pogoršava situaciju. U gradu se sve više pojavljuju slučajevi prosjačenja i sitnih krađa te zelenaštva. Unatoč tome gradske vlasti odbijaju otvoriti javnu kuhinju i skloništa, te čak sve češće počinju prisilno naplaćivati poreze ovrhama te dolazi do stečajeva većeg broja obrtnika.<sup>28</sup> Situacija se tek lagano poboljšava od 1934. godine, ali znatno sporije nego nakon Prvog svjetskog rata. Jedna od pilana je zaustavila proizvodnju dok druga radi tek 2 – 3 mjeseca godišnje a broj radnika u Virovitici je drastično opao. Gradska uprava se i dalje nalazi u lošoj situaciji i premda 1936. godine se otvara dugo pripremana Gradska štedionica, uprava nije u mogućnosti pomoći niti poslodavcima niti radnicima tijekom cijelog ovog perioda te na pitanja o pomoći nezaposlenim radnicima se odgovara da nema novca za

---

<sup>26</sup> Virovitički zbornik, 442.

<sup>27</sup> Virovitički zbornik, 488.

<sup>28</sup> Virovitički zbornik, 270.

takve izdatke.<sup>29</sup> Unatoč teškom stanju između 1931. i 1934. Virovitica broji najviše novina i časopisa u svojoj povijesti. Jugoslavenska narodna stranka u Virovitici 1934. dobiva novo glasilo "Pokret" sa nakladom od tek četiri broja. Još jedan kratkotrajni list bio je "Naša riječ", sa ukupno 14 izdanih brojeva, a prvi je izašao uoči rođendana kralja Aleksandra u Marseillesu, kojega slavi sa nazivima viteza, dobrotvora i mirotvorca. Prvi virovitički učenički list objavljen je u veljači 1934., a bio je to "Osvit". Urednik mu je bio učenik sedmoga razreda Velja Turk, a pisao ga je Adam Vrbanac, učenik istoga razreda. Izlazio je neredovito. Na društveni i gospodarski život uvelike utječu i dva sindikata koji se pojavljuju. To su Hrvatski radnički savez i Ujedinjeni radnički sindikalni savez Jugoslavije. HRS je osnovan 1921. godine i nakon početne povezanosti sa pravašima nalazio se je pod patronatom HSS-a te je na taj način privukao velik broj članova, te je ishodio kolektivne ugovore sa nekoliko poslodavaca na virovitičkom području. Premda ti probitci nisu bili veliki većina radnika je bila zadovoljna njima, a oni koji nisu često se približavaju URSSJ-u i Radničkoj čitaonici te komunistima koji su vršili agitaciju kroz obje ustanove. URSSJ su osnovali socijalisti 1925. godine ali unutar njega se sa vremenom sve više osjetio utjecaj komunista koji su nastavili propagirati svoje ideje unatoč mogućim kaznama za to zbog zabrane djelovanja njihove stranke. Radnička čitaonica je isto u svome članstvu imala nekoliko prominentnih komunista koji su kroz članstvo širili svoje političke ideje.<sup>30</sup>

---

<sup>29</sup> Virovitički zbornik, 273.

<sup>30</sup> Virovitički zbornik, 285.

### 3. Virovitica u Banovini Hrvatskoj

Proglašenjem Banovine Hrvatske u Virovitici se promijenilo dosta, ali je isto tako mnogo toga ostalo isto. Teška gospodarska situacija je trebala biti riješena kroz nove zajmove i postavljanje novog čovjeka na poziciju gradonačelnika. Tako je za gradonačelnika 3. studenog 1939. godine postavljen dr. Živko Vukosavić, ali se on zbog slabog zdravlja ubrzo odriče te pozicije te ga zamjenjuje Ivan Pavoković. Gradu je dan zajam od tri milijuna dinara od strane Središnjeg ureda za osiguranje radnika te je on velikim dijelom iskorišten na otkup gradske električne centrale koja je do tada bila dioničko društvo premda nikada nije imala veliku zaradu te čak je ponekad imala i gubitke. Budući da je centrala jedva uspijevala zadovoljiti potrebe grada bile su započete rasprave o opravdanosti gradnje dalekovoda i priključenja Virovitice u sustav Banskog električnog poduzeća. To je iziskivalo izgradnju gotovo potpuno nove niskonaponske mreže i trafostanica u Virovitici oko čega je postignut i sporazum 1940. godine. Do početka drugog svjetskog rata nove trafostanice su gotovo u potpunosti dovršene ali širenjem Drugog svjetskog rata i na ove prostore taj se posao prekida pa je u Virovitici i u ratnim uvjetima struju proizvodila Gradska električna centrala, te će Virovitica čekati uključenje na hrvatsku električnu mrežu sve do 1956. godine.<sup>31</sup> S druge strane rastuća inflacija i izvoz hrane po maloj cijeni je prijetilo glađu neseljačkog stanovništva u Virovitici i okolici ali zbog već navedenih radova sredstva za pomoć stanovnicima i dalje nije bilo. Nova se vlast, premda slabašna na ekonomskom polju pokušavala se izboriti za barem neke promjene, nastavljajući raniju politiku HSS-a povlaštenijeg odnosa prema svojim biračima već viđenu kod pitanja agrarne reforme. To loše utječe na nacionalne odnose u kotaru, ali nova vlast vjeruje da to treba obaviti da bi se ispravile nepravde prijašnjih godina. Ipak, protivnici nove vlasti su mnogobrojni te su njihovi razlozi za netrpeljivost prema istoj raznorodni. Može se reći da samom Banovinom niti jedna od zainteresiranih strana nije bila previše sretna. Siromašniji slojevi su se nadali financijskom poboljšanju, pripadnici srpske manjine su smatrali da su im ugrožena prava i da je Banovina nastala jedino zbog prisile stranih sila, radikalniji Hrvati smatraju da je propuštena povijesna prilika za odlazak svojim putem te čak ima skeptika i u najužem Mačekovom okruženju koji i sam navodi da Banovina nije finalno rješenje dok njemački pouzdanci upoznati sa jugoslavenskom situacijom smatraju da su hrvatski predstavnici popustili i na području teritorijalnog opsega i ovlasti Banovine.<sup>32</sup> Prema novoj

---

<sup>31</sup> Virovitički zbornik, 594.

<sup>32</sup> Jonjić, Tomislav: Hrvatska vanjska politika 1939. – 1942., str. 92



vlasti su negativni i ustaše koji su uvjereni da su HSS-ovci prodali šansu za samostalnu hrvatsku državu za ograničenu autonomiju<sup>33</sup>, a i komunisti koji ovo smatraju dogovorom između buržoazija Hrvatske i Srbije na štetu radnika.<sup>34</sup> Kao svojevrsan odgovor tijekom 1940. godine dolazi do zabrane URSSJ-a i Radničke čitaonice, čime se je pokušalo stati na kraj komunističkoj propagandi. Godinu ranije je isto tako iz virovitičke gimnazije u Vinkovačku premješten profesor Vladimir Babić zbog širenja komunizma među učenicima. Osim njega, kaznu su dobili i učenici Žarko Marijanović te sekretar virovitičkih gimnazijskih skojevaca Dragan Volner, koji su izbačeni iz škole.<sup>35</sup> Nova vlast je pokazala spremnost da se razračuna sa političkim oponentima, ali bez odlaska u prevelike krajnosti. Ono što nije uspjela je smiriti tenzije koje su godinama rasle među stanovništvom. Da je imala više vremena možda bi uspjeh bio znatno veći, ali ovako jedini uspjeh koji im se može pripisati je da su postojeći problemi tek kratkotrajno otklonjeni i ostavljeni za kasnije vrijeme. Tijekom ovog vremena u Virovitici se također pojavljuju dva nova lista "Kroz život" i "Hrvatski tjednik". Kroz život se je mogao pohvaliti sa velikim brojem foto-priloga čime pokazuje napredak novinstva i tiskarstva u Virovitici ali je počeo izlaziti tek u srpnju 1940. godine tako da je izašao u tek 12 brojeva zbog kasnijih ratnih prilika. Hrvatski tjednik je list koji je počeo izlaziti još tijekom 1939. godine i izlazio je sve do 24. prosinca 1942. godine čime je ostao posljednji virovitički građanski list međuratnog razdoblja. Bavio se je pitanjima iz javnog života, ali je isto tako odbijao priloge "nehrvata". Tijekom svojeg izlaska za vrijeme Banovine Hrvatske pratio je politiku vodstva HSS-a sa hvaljenjem za njihovu ideju nemiješanja u veći sukob.<sup>36</sup> Ipak, uspostavom NDH postaje ustaško glasilo, zamjenjujući hvalu vodstva HSS-a za pokudu njihove politike i hvalu novih vlasti. Sam list prestaje izlaziti zbog sve teže situacije i nemogućnosti dopreme potrepština za izlazak lista.

---

<sup>33</sup> Dizdar: Virovitica u planovima velikosrpske ... *Scrinia slavonica* 7 (2007), str. 289.

<sup>34</sup> Virovitički zbornik, 273.

<sup>35</sup> Virovitički zbornik, 285.

<sup>36</sup> "Svatko sebi najveći prijatelj" Hrvatski tjednik 18. siječnja. 1941. God 3, broj 3.

### 3.1. Virovitica tijekom travanjskog rata

Nakon državnog udara u Kraljevini Jugoslaviji od 27. ožujka 1941. godine kojim je srušena vlada Cvetković-Maček koja je dva dana ranije u Beču potpisala pakt o nenapadanju s Trećim Reichom počinju pripreme Sila Osovine za invaziju na Kraljevinu Jugoslaviju. Virovitica kao pogranično mjesto je imala svoje mjesto u tim planovima i to primarno kao mostobran u slučaju snažnog otpora. Taj snažni otpor se iz nekoliko razloga nikada nije iskristalizirao. Prvi je vojna taktika koju je pripremila Jugoslavenska vojska koja je nespremna na izazove modernog mobilnog ratovanja htjela ponoviti taktiku povlačenja prema Solunu odakle bi mogla primati obilatu pomoć svojih saveznika Grčke i Velike Britanije te lagano napredovati natrag prema teritorijima koje bi prepustila neprijatelju u zamjenu za vrijeme potrebno da se Solunski front uspostavi. Umjesto toga, Jugoslavija se je našla napadnuta sa svih strana od snaga Trećeg Reicha, Italije, Mađarske, Rumunjske i Bugarske, i brzim prodorom kroz Makedoniju odvojena od svojih saveznika. Situacija u zapadnim krajevima koji su trebali biti žrtvovani da bi se dobilo na vremenu je bila još gora po Kraljevinu. Velik broj snaga na tim područjima nije bio sačinjen od Srba izuzev časničkog i dočasničkog kadra, te zbog toga nije bio spreman na borbu za državu prema kojoj su imali pretežno negativne osjećaje. Nepovjerenje časnika prema vojnicima pod njihovim zapovjedništvom kojima zbog toga nisu podijelili municiju ako su bili hrvatske nacionalnosti samo je pogoršalo situaciju i dovelo do pobuna i odbijanja naredbi. Slična se je situacija odigrala i kod zauzimanja Virovitice. Nakon razmjешtanja njemačkih snaga s druge strane Drave, preko rijeke su ustašama koji su za razliku od HSS-a im pristali pomoći prebacili određenu količinu naoružanja 3. travnja 1941. godine, dakle 3 dana prije početka rata.<sup>37</sup> Po to je oružje u Viroviticu došao Mirko Jerec sa ciljem podizanja ustanka u Zagrebu, Sisku, Bjelovaru i Đurđevcu, od kojih je jedino proveden ustanak u Bjelovaru. Taj prijenos oružja je uspješno izvršen uz pomoć ustaša koji su se nalazili na virovitičkom području. Kao ustaški povjerenici u Virovitici u tom periodu se navode Franjo Bakić i dr. Milan Badovinac.<sup>38</sup> Očito sama organizacija nije smatrana dovoljno snažna da podigne ustanak u Virovitici nego je samo osvajanje grada prepušteno njemačkoj vojsci. Jedan dan nakon početka rata, 7. travnja 1941. godine njemačka vojska prelazi Dravu kod Terezinog Polja te osigurava mostobran koji slijedeći dan proširuje do Virovitice. Jugoslavenski plan je bio da se spriječi daljnji prodor njemačkih snaga i da ih se zadrži u Virovitici, ali je Slavonska

---

<sup>37</sup> Dizdar, Zdravko: Bjelovarski ustanak od 7. do 10. travnja 1941. str 588.

<sup>38</sup> Dizdar, Zdravko: Bjelovarski ustanak od 7. do 10. travnja 1941. str 583.

divizija kojoj je dan taj zadatak imala problema sa otkazivanjem poslušnosti velikog broja vojnika. Razlog za to treba tražiti u tome da su vojnici, redom regruti, bili uznemireni nedijeljenjem municije i glasinama da će biti poslani na bojište bez podrške da bi kao većinom Hrvati prvi poginuli. Zbog toga ih dio bježi kućama dok ostatak razoružava časnike i vraća se prema Bjelovaru gdje podižu ustanak.<sup>39</sup> Ostatak snaga koje su ostale vjerne Jugoslaviji je ubrzo nakon toga bio razoružan ili od stane pripadnika njemačke vojske ili Hrvatske seljačke zaštite koja je odlučila uvesti red u samom gradu i okolici Virovitice i time spriječiti nepotrebne žrtve.<sup>40</sup>

---

<sup>39</sup> Dizdar, Zdravko: Bjelovarski ustanak od 7. do 10. travnja 1941. str 596.

<sup>40</sup> Velagić, Savo: Virovitica u NOB i socijalističkoj revoluciji, str. 151.

#### 4. Virovitica u NDH

Premda uspostava vlasti u samome gradu ide dosta usporeno, gdje se novi kotarski predstojnik još 18. kolovoza 1941. pravda da nije uspio proći kroz sve papire koje je preuzeo od predstavnika Banovine Hrvatske<sup>41</sup>, novi organi vlasti ubrzano rade na nekoliko problema koji najbolje mogu opisati kakav je predznak NDH sama sebi postavila. Jedan od prvih dokumenata koji kotarska oblast šalje ministarstvu unutrašnjih poslova u Zagreb je popis vojnih obveznika rođenih 1921. godine<sup>42</sup>. Taj dokument slijedi nekoliko drugih dokumenata u kojima se opisuju problemi s kojima se susreće nova vlast oko samog regrutiranja, naime velik broj regruta nema poznato boravište ili se ne nalaze tamo gdje ga imaju prijavljeno. Ta situacija će se nastaviti kroz cijelu godinu<sup>43</sup> a i dalje. Velik broj vojnih obveznika pokušava svoju obavezu izbjeći ili bijegom ili uključenjem u njemački Kulturbund koji im daje obećanje da će se time staviti van domašaja vlasti NDH te ako i budu pristupali vojsci, pristupati će Wehrmachtu. Uz ubrzanu organizaciju vojske koja ostaje fokus novoj vlasti probleme zadaje i HSS koji iako je predao vlast nije previše oduševljen sa novim režimom.

Da bi se ustaški pokret uspio legitimizirati kod stanovništva koje je godinama glasalo za HSS, ustaški režim traži da se kotarska organizacija HSS-a priključi Ustaškom pokretu. Zbog tog pritiska 19. kolovoza HSS održava prošireni sastanak kotarskog, općinskih i mjesnih odbora s područja Virovitičkog kotara s kojega šalje izjavu o pristupanju ustaškom pokretu.<sup>44</sup> Premda se to na prvu ruku čini kao velik uspjeh nove vlasti taj je sastanak zapravo većim dijelom ispao fiasco. Od svih odbora pozvanih na sastanak, sastanku se odaziva tek 21 predstavnik te se time velika većina zastupnika ne odaziva na sastanak niti potpisuje rečenu izjavu.<sup>45</sup> Razlog tomu treba tražiti i u politici HSS-a na državnoj razini koji se odbija povezati sa novom vlasti, ali i u situaciji u samoj Virovitici gdje je već započeo razračun sa političkim neistomišljenicima koji članovima HSS-a ne ulijeva povjerenje u nove vlasti. Tako je jedan od prvih koraka bio onemogućenje oružanog ustanka popisivanjem oružja koje se nalazilo kod organizacija i privatnih osoba te slanjem tog popisa Ministarstvu unutrašnjih poslova.<sup>46</sup> Sprječavanjem dolaska oružja u ruke protivnika režima smatralo se je da će se spriječiti i incidenti koji bi mogli

---

<sup>41</sup> HR-HDA 223 MUP NDH II-A 24564/41

<sup>42</sup> HR-HDA 223 MUP NDH II-C 2765/41

<sup>43</sup> HR-HDA 223 MUP NDH II-C 7880/41

<sup>44</sup> HR-HDA 223 MUP NDH Pr. bb (Inventar knjiga II.), 19. kolovoza 1941.

<sup>45</sup> Velagić, Savo: Virovitica u NOB i socijalističkoj revoluciji, str. 156.

<sup>46</sup> HR-HDA 223 MUP NDH II-C 46700/41

prerasti u neku veću konfrontaciju. Također su već počele prve deportacije stanovništva pravoslavne vjere u Srbiju, uhićenja ljudi koji su još za vremena Kraljevine Jugoslavije bili praćeni ili uhićivani zbog komunističkog djelovanja te njihova strijeljanja (sa suđenjem ili bez), i razne pljačke i zastrašivanja organiziranih od lokalnih logornika Ustaškog logora koji je još bio u postupku organiziranja kao političko/vojna organizacija. Ova zadnja stavka je ipak smatrana pretjerivanjem i da je zapravo odmogla uspostavljanju nove vlasti. Da bi se to dijelom ispravilo smijenjeni su ustaški logornici Bakić i Jakovljević koji su smatrani primarnim krivcima za takav rasplet događaja. Smijenjeni logornici su zamijenjeni Josipom Županom, za kojeg se tvrdi da će svojim taktom uspjeti popraviti situaciju, a i nastavlja se sa preuzimanjem starih organizacija, te je tako novoosnovana Hrvatska seljačka gospodarska zajednica velikim dijelom popunjena predstavnicima iz bivše Gospodarske sloge. Ali je i to obavljeno tek nakon slanja pristupnice Ustaškom pokretu od strane Gospodarske sloge.<sup>47</sup> Oni prvaci HSS-a koji se nisu priključili Ustaškom pokretu stavljeni su pod "diskretno" praćenje da ne bi pokušali agitirati protiv nove vlasti.<sup>48</sup> Ne sudjelovanje nova vlast tolerira, ali političko djelovanje protiv nje ne.

Osim unutrašnjim pitanjima kotar Virovitica se neočekivano počeo baviti i međunarodnom politikom, iako kratko i bez nekog većeg utjecaja. Granica između Kraljevine Jugoslavije i Mađarske je tijekom međuraća bila granica između dvije ne previše bliske države. Razloge za to ne treba duboko tražiti. Od zaraćenih strana tijekom Prvog svjetskog rata, intervencije tijekom komunističke revolucije u Mađarskoj do Male Antante i želje Mađarske da vrati izgubljeni teritorij, broj razloga za netrpeljivost je velik. Iako nominalno saveznici u Silama Osovine, novoosnovana NDH i Mađarska ne započinju odnose na prijateljskoj bazi, primarno zbog aneksije Međimurja od strane Mađarske. Obje države su od takve situacije mogle imati samo negativne posljedice, te su obje države radile na poboljšanju odnosa čak i za vrijeme najvećih trzavica.

Najbolju šansu za normaliziranje odnosa je predstavljao dio granice koji je ostao nedirnut nedavnim događajima. Na hrvatskoj strani granice takvo područje su predstavljali kotari Đurđevac, Virovitica i Podravska Slatina. Zbog toga je 10. lipnja 1941. godine kotarski predstojnik Barcsa poslao predstavnicima tih triju kotara molbu da se sastanu s njime i drugim mađarskim predstavnicima na izvanrednom pograničnom sastanku 28.6. u Barcsu da se

---

<sup>47</sup> HR-HDA 223 MUP NDH Pr. 23795/41

<sup>48</sup> HR-HDA 223 MUP NDH II-A 3587/42

dogovore oko uspostavljanja privremenog režima pograničnog prometa ograničenih razmjera.<sup>49</sup> Premda su lokalne vlasti tek 19. 6. odlučile predati taj zahtjev središnjoj vlasti, u Zagrebu je iskazan očit interes za takav dogovor te se odmah daje dozvola lokalnim predstavnicima za sudjelovanje na tim pregovorima, sa zahtjevom da napišu opširno izvješće o sastanku i donesenim zaključcima. Sam sastanak je održan kao što je i bilo dogovoreno 28.6. u 10h u Barcsu, te su na tim pregovorima sudjelovali predstojnici Virovitice, Slatine i Đurđevca za hrvatsku stranu, te predstojnici Barcsa, Nagyatáda i Szigetvára za mađarsku stranu. Bili su prisutni i vojni predstavnik Kraljevine Mađarske satnik Szabó Árpád i vojni predstavnik NDH satnik Viktor Kramarić kojima je cilj bio da paze da se ne donesu odluke koje neće biti odobrene od strane njihovih središnjih vlasti. Za cilj sastanka je bilo naglašeno da se žele formirati bolji odnosi između Mađarske i NDH, nego kakvi su odnosi vladali za vrijeme Kraljevine Jugoslavije. Uzevši u obzir nedavne dobre odnose sa Kraljevinom Jugoslavijom skoro do početka rata, i trenutačne poteškoće s NDH, mađarski predstavnici su si od samog početka zadali gotovo nedostižan cilj koji je vjerojatno trebao služiti samo kao gesta dobre volje.

Prvi mađarski prijedlog koji je iznesen je bio da se zbog olakšanja graničarskih dužnosti za granicu proglasi trenutačni tok rijeke Drave. Takva promjena granice bi vrijedila samo za osiguranje granice, dok bi upravna podjela ostala ista kakva je bila i za vrijeme Kraljevine Jugoslavije. Taj je prijedlog bio prihvaćen, dijelom zato što je olakšavalo čuvanje granice, a dijelom zato što su mađarske vlasti već počele uvoditi tu odluku u praksu. Praksu koju NDH bez do kraja organizirane vojske niti nije mogla prekinuti da joj je to i bio cilj.

Drugi prijedlog se je odnosio na otvaranje granice koje bi, što se mađarske strane tiče, moglo odmah stupiti na snagu. Na taj su prijedlog hrvatski predstavnici odgovorili da se to može dogovoriti samo nakon pristanka središnjih vlasti, pa čak i za ovaj privremeni dogovor. Prijedlog da predstavnici vlasti slobodno prelaze granicu u mjestima koja su upravno pod njihovim državama je izravno odbijen bez davanja nekog razloga, ali može se nagađati da je situacija u Međimurju velikim dijelom utjecala na tu odluku. Ostatak mađarskih prijedloga se je odnosio na povratak na snagu propisa donesenih u Uredbi o reguliranju pograničnog prometa sa Mađarskom od 1. lipnja 1930. godine nastalih u vrijeme relativno dobrih odnosa Mađarske i Jugoslavije. Te uredbe su propisivale odredbe kojih se moraju držati osobe koje posjeduju obradivu zemlju u susjednoj državi tzv. dvovlasnici, dijeli pogranične prijelaze prema tri kategorije kvalitete i vrijeme kada se njima smije koristiti, papire potrebne za prijelaz granice

---

<sup>49</sup> HR-HDA 223 MUP NDH, A-2 23332/41

tj. pogranične karte, dvovlasničke prolaznice i propusnice, količinu robe i novca koju osoba smije prenijeti, te udaljenost od granice do koje dvovlasnici smiju putovati sa samo svojim dvovlasničkim prolaznicama. Za sve te propise je odlučeno da bi trebali ostati istima, jednom kada se granica ponovno otvori.

Izvještaj o samom događaju su napisali sva tri lokalna predstavnika i uvelike se razlikuju u količini detalja koje daju. Đurđevački se može smatrati najkorisnijim zato što prenosi cjelokupni dnevni red i original na mađarskom. Original se pojavljuje u službenim spisima zato što đurđevački predstojnik zahtjeva da se original prevede jer prevodilac koji je bio prisutan tijekom pregovora nije bio upoznat s terminologijom koja se koristila te je možda nešto krivo preveo. Ovo je samo još jedna naznaka nepovjerenja prema mađarskoj strani, jer tu se čak razmatra da li su hrvatski predstavnici donijeli krivu prosudu zbog semantike. Virovitički tek ukratko opisuje odluke i daje vlastito mišljenje da bi bilo u interesu lokalnog stanovništva da se te odluke i provedu. Prenosi i želju stanovnika Donjeg Miholjca da se kod njihovog mjesta uredi pogranični prijelaz čime naglašava svoje mišljenje. Slatinski predstavnik se temeljno bavi događajima koji su prethodili pregovorima i koji su se dogodili tijekom samih pregovora s tek jednim kraćim popisom odluka.

Središnja vlast se je složila s donesenim odlukama i odlučila je početi raditi na privremenom nacrtu sporazuma sa primarnim naglaskom na mogućnost vršenja carinske službe. Tu se može vidjeti želja za ponovnim pokretanjem trgovine s Mađarskom koja je u trenutačnoj situaciji u potpunosti zamrla. Ipak, ponovno se naglašava privremenost ovog sporazuma i njegovu ograničenost na ranije naglašeni prostor, te da uopće ne tangira pitanje uređenje prometa prema Mađarskoj u ostatku NDH. Razlog koji se daje u službenom dokumentu je taj što nema izgleda da bi se uređenje odnosa s Mađarskom moglo uskoro ostvariti. Prema ovome spisu do dogovora je uopće došlo samo zato da bi se dvovlasnicima moglo omogućiti da prenesu svoje poljoprivredne proizvode kući.

Slijedeći sastanak se je odigrao samo između kotarskih predstojnika Virovitice i Barcsa. Predstojnik Barcsa ga je zahtijevao kasno uvečer 12.7. za slijedeći dan, nešto što je s dosadašnjim razmacima od nekoliko dana zanimljiva promjena tempa događaja.<sup>50</sup> Također na hitnost ukazuje zahtjev da se sastanak održi na samoj granici, na mostu u Terezinom Polju. Predstojnik Virovitice je na to telefonom tražio dopuštenje za taj sastanak od središnje vlasti te ga je i dobio. Razlog za sastanak je bilo širenje glasina među Mađarima koji su živjeli u okolici

---

<sup>50</sup> HR-HDA 223 MUP NDH II-A 23545/41

Virovitice da će biti deportirani zbog problema koji trenutno vladaju među državama. Virovitički je predstavnik na to odgovorio da su glasine lažne i da je odnos vlasti prema Mađarima jednak kao i prema Hrvatima i da ako može, da mu Barcsanski predstojnik pruži konkretne podatke o širiteljima takvih glasina da bi ih se uhitilo. Premda nije dao nikakve konkretne podatke, oba su se predstojnika usuglasila da su to tek incidenti koje izazivaju "neodgovorni elementi" koji djeluju među mađarskom manjinom u NDH i da će biti dovoljno da virovitički predstojnik spriječi širenje takvih glasina. Nakon što je taj problem bio riješen predstojnik iz Barcsa je predložio da uzvрати vizitu koju su napravili hrvatski predstavnici 28.6. i da se za 26.7. dogovori novi sastanak u Virovitici. On bi na taj sastanak poveo predstavnike carinarnice, željezničke postaje, graničara i riječnih kapetana da se bolje upoznaju s graničnim prilikama. Virovitički predstojnik zato moli od središnjih vlasti kredit u vrijednosti 2000 dinara da bi mogao uzvratiti gostoprimstvo koje je bilo iskazano hrvatskim predstavnicima u Barcsu.

Kredit od 2000 dinara je bio odobren i sastanak je održan, ali što se je na samom sastanku odlučilo nije bilo vidljivo iz meni dostupnih dokumenata. Dokumenti koji su bili dostupni su bili dokumenti državne riznice od koje je nekoliko dana nakon samog sastanka zatražen još jedan kredit od 1400 dinara.<sup>51</sup> Razlog tom kreditu je preveliki račun ispostavljen nakon sastanka koji virovitički predstojnik nije bio u mogućnosti podmiriti te zbog toga traži dodatna sredstva. Premda se od njega zahtjeva kopija tog računa, sredstva su mu brzo bila doznačena prilikom čega je on proglasio da smatra da je sastanak bio potpun uspjeh, ali bez davanja razloga zašto je uvjeren u to.<sup>52</sup>

Premda su odnosi između Mađarske i NDH ostali zamršeni sve do kraja Drugog svjetskog rata, u ovih nekoliko dokumenata je očito da se je probleme pokušalo nadići barem na ovom uskom području granice od Đurđevca do Podravske Slatine. Glavnu riječ u rješavanju problema ipak vode mađarski predstavnici dok predstavnici NDH većim dijelom samo prihvaćaju (ili odbijaju) mađarske prijedloge. Ako se uzme u obzir situacija s mađarskom okupacijom područja koje je NDH smatrala integralnim dijelovima svoje države, očit je razlog za oprez i nepovjerljivost hrvatskih predstavnika na sastanku u Barcsu. Sami dogovori nisu donijeli neke velike preinake prijašnjih sporazuma, ali se mogu i moraju gledati kao prvi koraci u probijanju leda u teškoj situaciji. Jedina odluka koja se ističe zato što nema nikakvih temelja u prijašnjem sporazumu je ta da se u obrambene svrhe granicom smatra živa Drava. Koliko je to olakšalo situaciju graničara i obrane, toliko je otežalo situaciju stanovnicima i predstavnicima

---

<sup>51</sup> HR-HDA 223 MUP NDH, I-6 36979/41

<sup>52</sup> HR-HDA 223 MUP NDH II-A 23545/41



uprave koji su od tada morali prelaziti granicu da bi sa teritorija svoje države došli na teritorij koji isto pripada njihovoj državi. U toj odluci se također može vidjeti teška situacija, zato što olakšana obrana preuzima primat pred lakoćom uprave između dvije načelno savezničke države. Sastanak u Terezinom Polju još bolje prikazuje tu situaciju zato što do njega ne bi ni došlo da nije postojao opravdan strah od deportacije. Premda su se oba predstavnika složila da su te glasine lažne, treba uzeti u obzir da u onim lažima u koje ljudi povjeruju najčešće ima i nešto istine. Na to treba nadodati da prema osobnim sjećanjima ljudi mađarske nacionalnosti koji su živjeli na spomenutom prostoru za vrijeme NDH je vladalo mišljenje da ih vlast uistinu smatra manje vrijednima od Hrvata: i dalje vrjednijima od Židova i Srba, ali manje vrijednima od "čistih Hrvata".

#### **4.1. NDH i progon manjina 1941. i 1942. godine**

Najveći fokus nove vlasti ostaje razračunavanje sa svim protivnicima novog režima. Tako već 7 dana nakon osnivanja nove države 17. travnja 1941. godine biva donesena Zakonska odredba za obranu naroda i države kojom se svi oni koji povrijede čast i interese hrvatskog naroda ili ugroze opstanak NDH pa makar to bio samo pokušaj automatski se proglašava krivima za veleizdaju, sa smrtnom kaznom kao jedinom navedenom kaznom za zločin.<sup>53</sup> Zločin koji se može izuzetno široko postaviti, ovisno o potrebi. Već nekoliko dana kasnije, 30. travnja 1941. godine na snagu stupaju i Zakonska odredba o rasnoj pripadnosti, Zakonska odredba o zaštiti arijske krvi i časti hrvatskog naroda i Zakonska odredba o državljanstvu. Tim odredbama se regulira tko je "arijevac", a tko ne, zabranjuje se brak između pripadnika arijevske i nearijevske rase i zadnja odredba koja oduzima državljanstvo nearijevskim dotadašnjim građanima, a u Hrvatskoj i Virovitici to su Židovi i Romi.<sup>54</sup> Oduzimanjem državljanstva te osobe se ne mogu nadati nikakvoj zaštiti od strane države i aparata koje ta država posjeduje.

Da bi se te odredbe provele 19. srpnja 1941. godine u Viroviticu dolazi obavijest da svi Židovi, pa makar bili i prekršteni, moraju nositi židovske oznake. Uz to, gradska sinagoga koja je služila za tu svrhu od 1863. godine je prvo opljačkana da bi bila i srušena 5. veljače 1942.

---

<sup>53</sup> Goldstein, Ivo, *Holokaust u Zagrebu*, Novi Liber, Židovska općina Zagreb, Zagreb, 2001., str. 117.

<sup>54</sup> Zakonska odredba o rasnoj pripadnosti; Zakonska odredba o zaštiti arijevske krvi i časti hrvatskog naroda, NN br. 16/1941 (Zagreb), 30. IV. 1941.

godine. Sami Židovi su kao dio Konačnog rješenja židovskog pitanja tijekom ljeta i jeseni 1942. godine otpremljeni u logore smrti izvan ali i unutar NDH. Premda je nekoliko obitelji i pripadnika židovskog naroda našlo zaklon kod ljudi koji su im bili spremni pomoći, ili u partizanskim jedinicama koje su se nalazile u okolici Virovitice, velika većina je poslana u smrt. Od ukupno 342 osobe židovske vjeroispovijesti na virovitičkom području kraj rata je uspjelo dočekati tek trideset i dvoje, nešto manje od deset posto.<sup>55</sup>

Romi, koji su se nalazili na marginama društva, nastradali su i više od toga. Tijekom 1941. godine obavljen je popis Roma koji su se nalazili na području Velike župe Baranja, te su tako bili popisan i Romi virovitičkog područja. Taj popis je tijekom proljeća i ljeta 1942. godine bio iskorišten za lakši pronalazak i uhićenje Roma na popisanom području. Prema izvještaju Komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača sa virovitičkog područja je stradalo 929 Roma te se niti jedan nije vratio nakon što su odvedeni. Taj broj je sporan budući da je na zadnjem predratnom popisu iz 1931. godine na virovitičkom području bilo tek 488 Roma, a dok se u popisu Spomen-područja Jasenovac nalazi brojka od 675 stradalih Roma sa virovitičkog područja.<sup>56</sup> Ono što ostaje konzistentno je taj podatak da se niti jedan nije vratio. Način na koji je to provedeno je da je Romima obećano da ih se seli u novu domovinu gdje će dobiti dovoljno zemlje da je obrađuju. U vrijeme Drugog svjetskog rata kada su granice koje su nastajale stoljećima bivale izbrisane u nekoliko sati, to i nije bilo toliko teško za povjerovati. Uz to nada naroda koji nije imao domovinu te nigdje gdje bi se zatekao nije bio prihvaćen da će možda pronaći mjesto gdje će biti drukčije je bila najokrutnije izigrana u svrhu tišeg i manje razvikanog istrebljenja. Nakon uhićenja, organi vlasti koji bi ga obavljali bi se vratili da bi uzeli sve vrijednije predmete te konje i druge životinje koje bi uspjeli pronaći, budući da su zatvorenici dopuštali ponesti samo imovine koliko bi bili sposobni ponijeti u rukama. Za razliku od Židova koji su bili slani i u njemačke logore, Romi su ekskluzivno završavali svoj put u Jasenovcu.<sup>57</sup>

Osim proganjanja osoba koje su novim rasnim zakonima bile smatrane inferiorne, još je jedna skupina izuzetno stradala u progonima od strane NDH a to su Srbi. Srbi su zbog dotadašnje političke situacije i netrpeljivosti koja je nastala zbog i starosjedioca Hrvata i Srba ali i Hrvata i novodoseljenih Srba koji su kao kolonisti dobili zemlju na obradu diljem zapadnih krajeva Jugoslavije. NDH ih je iz tih razloga smatrala nepoćudnim elementom koji ako opstane

---

<sup>55</sup> F. Škiljan: Stradanja Srba, Roma i Židova ... str. 346

<sup>56</sup> F. Škiljan: Stradanja Srba, Roma i Židova ... str. 346, Virovitički zbornik 286.

<sup>57</sup> F. Škiljan: Stradanja Srba, Roma i Židova ... str. 347

u Hrvatskoj će značiti propast NDH, ali i hrvatstva kao takvog. Primarni oblik razračunavanja sa Srbima je trebalo biti preseljenje natrag u Srbiju, ali i drugi načini za koje se nigdje izrijekom ne kaže koji su.<sup>58</sup> Izgubljeno stanovništvo bi se nadoknadilo sa novo pridošlim slovenskim doseljenicima iz Štajerske, Koruške i Gorenjske tako da bi oni mogli ostaviti slobodno mjesto njemačkim doseljenicima dok bi NDH u Srbiju iselila isti broj Srba, primarno sve one Srbe koji nisu mogli dobiti državljanstvo NDH, odnosno one koji su se doselili na prostor NDH nakon uspostave Kraljevine SHS.

Na samom početku na širem prostoru oko Virovitice nije bilo likvidacija i masovnih hapšenja ali ekscesi nove vlasti počinju već 26. travnja 1941. godine kada ustaše u selu Petrovcu hapse 9 stanovnika koji se više nikada ne vraćaju kući. Teroriziranje tog sela se nastavlja do 15. lipnja 1941. godine kada prema svjedočenju lokalnog stanovništva su ustaše inscenirali napad sami na sebe da bi mogli povećati pritisak na naselje. Nakon toga dovode pojačanja, uzimaju 19 taoca za odmazdu za napad dok ostale stanovnike tog i ostalih srpskih sela u okolini iseljavaju u Srbiju ali tek nakon što im oduzeli imovinu koju su planirali ponijeti sa sobom. Sa područja Virovitice u prve dvije godine rata biva iseljeno 40 sela sa 1.195 domaćinstava i 6.815 članova.<sup>59</sup> Od tog broja svi oni koji su bili istaknutiji u svojim selima ili bogatstvom ili ulogom (političari, svećenici, trgovci, ...) bili bi odvedeni i prije ostatka stanovništva, ali prije čega bi često bili ispitivani okrutnim metodama dijelom da se dođe do informacija a dijelom da ih se dovoljno prestraši da odu iz NDH svojevrijedno. Nakon progona izraženijih pojedinaca koji bi mogli potaknuti neku vrstu otpora, nastavio bi se progon ostatka stanovništva. Nakon što bi naselja bila iseljena ustaške bi formacije zadržale kontrolu nad samim selima dok ne bi otuđili sve što su željeli i tek tada bi prepustili upravu i popisivanje imovine općinskim organima vlasti.<sup>60</sup> Drugi dio plana sa doseljenjem slovenskog stanovništva je išao znatno sporije tako da je na području virovitičkog kotara doseljeno tek 27 slovenskih obitelji. Oni pravoslavni stanovnici koji su ostali u svojim selima često su tražili dozvole od vlasti za povratak svoje rodbine, te bi takvi zahtjevi skoro uvijek bili podržani sa potvrdama da su te osobe prešle na katoličku vjeru ili da nisu nikada politički bili aktivni ili izazivali sukobe, ali bi ti zahtjevi regularno bili zanemarivani.<sup>61</sup>

Da li je prilikom tih preseljenja bilo i sustavnog maltretiranja stanovništva teško je otkriti. U poslijeratnim iskazima se miješaju iskazi koji govore o pljački ponesene osobne

---

<sup>58</sup> F. Škiljan: Stradanja Srba, Roma i Židova ... str. 349

<sup>59</sup> F. Škiljan: Stradanja Srba, Roma i Židova ... str. 352

<sup>60</sup> F. Škiljan: Stradanja Srba, Roma i Židova ... str. 354

<sup>61</sup> F. Škiljan: Stradanja Srba, Roma i Židova ... str. 355

imovine prije odvoženja vlakovima u nehumanim uvjetima te fizičkom nasilju i prijetnjama prilikom prelaska u Srbiju, ali i iskazi koji govore da je samo iseljenje proteklo velikim dijelom mirno koliko proces izbacivanja iz kuća i prisilnog preseljenja može proći mirno. Onaj dio pravoslavnog stanovništva koje je uspjelo ostati u NDH nakon toga je bilo prisiljeno masovno se konvertirati u rimokatolike. Ti bi prijelazi bili organizirani selo po selo, primarno u naseljima bliže Virovitici koja su bila bolje povezana i lakša za osigurati u slučaju problema. U slučaju da bi nekoja obitelj rezolutno ostajala kod svoje vjere, kotarski predstojnik je odlučio organizirati sastanke na kojima bi se objasnilo da ako itko ostane pravoslavne vjeroispovijesti da će od središnjih vlasti biti zatraženo njihovo iseljenje. Tako su 16. studenog 1941. godine na rimokatoličku vjeru prešli stanovnici Cabune, 19. studenog stanovnici Budanice, 6. prosinca stanovnici Borove, a u drugoj polovici prosinca stanovnici Naudovca i Gačišta. Najveći prijelaz je obavljen tijekom siječnja 1942. godine kada je vođen prelazak na rimokatoličku vjeru u selima Pivnica, Levinovac, Gvozdanska, Dvorska, Pepelana, Klisa te Stara i Nova Krivaja te je ukupno prebačeno 255 obitelji sa 1.202 člana. Stara i Nova Krivaja su i ranije bili zacrtani za prijelaz, ali su akciju omeli "četnici-komunisti".<sup>62</sup> Tijekom veljače iste godine prekršteni su stanovnici u selima Rezovac i Trapinska čime je prema tvrdnji predstojnika prekršteno stanovništvo u svim naseljima u virovitičkom kotaru.<sup>63</sup> Ustaške vlasti su spomenuta masovna prekrštenja čak i u službenim papirima nazivali potpunim uspjesima, gdje se u selima u kojima je dovršen prijelaz na katoličku vjeru "osjeća silno olakšanje kod prielaznika i odmah se počmu interesirati za sve pojave života. To za njih u današnje vrijeme znači preporod". Također se tvrdi da ako možda sami konvertiti se neće uvelike promijeniti "da će njihova djeca pa i današnja mladež za kratko vrijeme postati dobri Hrvati".<sup>64</sup> Da ta situacija i nije u potpunosti bila takva govori pojava prvih pobunjeničkih grupa još od svibnja 1941. godine u zabačenijim krajevima i virovitičkog i slatinskog kotara koje su često funkcionirale banditski i bile pročetnički orijentirane. Tako se već tada pojavljuje oružana skupina Jove Kosanovića kod ranije spomenute Nove Krivaje, dok se u kolovozu pojavljuje "četnička banda" u selu Jasenaš nadomak Virovitice<sup>65</sup>.

Problemi se pojavljuju i u odnosu sa drugim narodima koji su imali svoje zajednice na području virovitičkog kotara, posebice Nijemcima i Mađarima. Premda nominalno saveznici u silama Osovine, između njih i nove vlasti vrlo brzo nastaju problemi. Razlog tome treba tražiti

---

<sup>62</sup> HR-HDA/S – 1351 Ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja NDH, kutija 64, 85/5543

<sup>63</sup> HR-HDA 223 MUP NDH II-A 7916/42

<sup>64</sup> HR-HDA 223 MUP NDH II-A 7916/42

<sup>65</sup> F. Škiljan: Stradanja Srba, Roma i Židova ... str. 358

primarno u međudržavnoj politici i problemima koji se pojavljuju tamo. Tako Njemačka narodnosna skupina koja se nalazi pod zaštitom Trećeg Reicha, u tom trenutku najjače vojne sile na kontinentu koja je porazila Kraljevinu Jugoslaviju, traži da se poštuju obećanja koja su im dana od strane Poglavnika pa i više od toga. Na području virovitičkog kotara posebice su veliki problemi oko obećanja da se članovi Kulturbunda neće pozivati u vojsku NDH čime su i dobili velik broj članova<sup>66</sup> i problemi oko zasebnog školstva<sup>67</sup>. Pitanje neodazivanja u domobrane i općenito neodazivanja novim vlastima privukao je velik broj ljudi priključenju u Kulturbund te se pojavio i određen broj slučajeva koji su to htjeli utvrditi prelaskom na evangeličku vjeru pa i promjenama imena. Nove vlasti su se protiv toga borile koliko su god bile u mogućnosti, poglavito kada se radilo o do tada pravoslavnom stanovništvu koje se tim postupkom pokušalo staviti izvan domašaja vlasti NDH, a da ostanu unutar njezinih granica.<sup>68</sup> Osim tog problema oko jurisdikcije nad građanima pojavljuje se i problem oko jurisdikcije nad njemačkim školama. Budući da je već i prije rata bilo problema oko malog broja škola, potreba za izdvajanjem zasebnih njemačkih škola je taj problem drastično povećala. Poglavito jer lokalna uprava zapravo nad time nije imala gotovo nikakav utjecaj. Tako se u izvješću Ministarstvu unutrašnjih poslova za siječanj 1942. godine navodi da sa njemačkim školama lokalna uprava nema gotovo nikakve veze. Lokalne vlasti se žale da premda se te škole nalaze u istoj državi, pa čak i istom kotaru, te škole žive zasebnim životom te su izuzete iz njihove jurisdikcije. Situaciju pogoršava gotovo nikakav uvid u njemačko nastavničko osoblje za koje lokalna uprava ne vjeruje da je dovoljno stručno jer od 7 učitelja tek 3 ima završeno obrazovanje za učitelja dok ostatak većinom ima nezavršenu srednju školu. Premda bi to samo po sebi bilo velik problem, problem je i u već spomenutim malom broju izgrađenih škola. Zbog toga dolazi i do oružanog preuzimanja škole u Kapanu gdje je samim time hrvatska škola onemogućena u djelovanju, dok u Bačevcu je zbog izbjegavanja slične situacije dogovoreno da će hrvatska djeca školu moći koristiti tek po pola dana svakog drugog dana što nije dugoročno održivo. Na napomenu da je velika župa Baranja donijela uputu za podjelu školske imovine, njemački je školski nadzornik pisano poslao svoj ne pristanak na držanje iste. Zbog toga se traži slanje izaslanika velike župe ili čak intervencija Ministarstva nastave da bi se situacija dovela u red.<sup>69</sup>

Mađarska kulturna zajednica je pokušala pratiti smjer koji si je zacrtala njemačka zajednica, ali bez zaštitnika jednake snage kao što je Treći Reich i sa lokalnom upravom već

---

<sup>66</sup> HR-HDA 223 MUP NDH II-A 7916/42

<sup>67</sup> HR-HDA 223 MUP NDH II-A 3587/42

<sup>68</sup> F. Škiljan: Stradanja Srba, Roma i Židova ... str. 356

<sup>69</sup> HR-HDA 223 MUP NDH II-A 3587/42

poučenom problemima koje je imala sa istom to jednostavno nije bila u mogućnosti učiniti. Njezin rad u Virovitici je obustavljen pod izlikom ne prijavljivanja organizacije vlastima i ne davanju prijedloga pravila rada. Kao odgovor na takav pritisak na mađarsku zajednicu, ali i općenite glasine oko sve većih tenzija i međunacionalne konfrontacije koje su se počele događati u NDH, gradonačelnik Barcsa je pozvao hrvatske predstavnike na ranije spomenuti improvizirani sastanak na samoj granici da bi provjerio situaciju i moguću opasnost po mađarsku zajednicu u Virovitici i okolici. Njemu je rečeno da se mađarsko stanovništvo oko Virovitice nema čega bojati te da dok se odnosi korektno prema Hrvatima da će i hrvatske vlasti i narod uzvratiti uslugu.<sup>70</sup> Sastanak je završen u prijateljskom tonu sa potvrđivanjem prije preuzetih obaveza i dogovorom da bi se slični sastanci trebali nastaviti ali to što se je situacija u kotaru toliko pogoršala da su glasine o istoj izazvale zabrinutost i izvan granica NDH, dovoljno pokazuje koliko je stanje postalo kritično.<sup>71</sup>

#### **4.2. Početak otpora novoj vlasti**

Za svaku silu akcije koja djeluje postoji i sila reakcije. Premda je to zakon koji vrijedi za fiziku, u ovom se slučaju može navesti da vrijedi i za povijest. Samim svojim osnivanjem NDH ruši prethodni poredak i Kraljevinu Jugoslaviju koja premda slabo prihvaćena u Hrvatskoj je ipak imala svoje pobornike. Uz to, svojom fašističkom ideologijom i svrstavanjem uz Sile Osovine i kopiranjem njihovih zakona i praksi jednom djelu stanovništva se pokazuje kao nepouzdana pa čak i izdajnička državna tvorevina, koja progona svoje građane prema rasi i široko postavljenim drakonskim zakonima i kaznama.. Svojom fašističkom ideologijom postavlja se i kao smrtni neprijatelj komunista i komunizma. Potezi koje povlače i središnja vlast, ali i lokalna uprava u najmanju ruku ne ublažuju takve stavove. Ipak, jedna je stvar biti suprotstavljen nekoj vlasti a sasvim druga imati dovoljno hrabrosti podići oružje protiv iste te je većinom onaj element koji donosi prevagu strah. Strah da ako se toj vlasti ne suprotstavi da će stvari ići samo na gore. Strah da će biti prokazani kao neprijatelji te vlasti te nastradati oduprli se ili ne.

---

<sup>70</sup> HR-HDA 223 MUP NDH I-6 36979/41

<sup>71</sup> HR-HDA 223 MUP NDH I-6 36979/41

Kao prvu organiziraniju grupaciju koja se odlučuje na aktivan otpor novoj vlasti treba istaknuti Komunističku partiju Jugoslavije. Ilegalna i progonjena od Obznane 1920. godine, ponovno se aktivira i u Virovitici još 1937. godine kao dio novoosnovane Komunističke partije Hrvatske. I u međuvremenu je bilo članova komunističke partije koji su nastavili vršiti agitaciju i propagirati svoje ideje, ali od 1937. godine taj se proces širi i unatoč zabranama prokomunističkih organizacija URSSJ i Radničke čitaonice tijekom 1940. godine KPH početak rata u našim krajevima dočekuje sa oko 70 članova i oko 60 kandidata za postajanje članovima te 10 članova Saveza komunističke omladine Jugoslavije u gimnaziji.<sup>72</sup> Prvi veći sastanak u virovitičkom kotaru nakon početka rata da bi se odlučilo kako postupiti u novoj situaciji je održan 18. svibnja 1941. godine. Nakon što su u Viroviticu poslani član Centralnog komiteta KPH Pavle Gregorić i sekretar Okružnog komiteta KPH Bjelovar Kasim Čehaić u kući Valenta Gazdeka održan je prošireni sastanak Kotarskog i Mjesnog komiteta Virovitice te je odlučeno da treba početi skupljati oružje i početi se pripremati za sukob sa novim vlastima. Premda je komunistička partija i prije pozivala na revoluciju i oružano rušenje postojećeg poretka, ovaj puta raspravlja o samom podvigu u više detalja. Da je situacija ozbiljna postaje jasno nakon uhićenja nekoliko poznatih i manje poznatih članova partije u Virovitici.<sup>73</sup> Premda su neki pušteni kući zbog pomanjkanja dokaza poput člana SKOJ-a Zdenka Volnera,<sup>74</sup> ranije spomenuti Valent Gazdek nakon uhićenja 9. kolovoza biva odveden u šumu i pogubljen a sa istom sudbinom se susreće i sekretar Kotarskog komiteta Virovitice Josip Bendak u Zagrebu svega četiri dana kasnije. Uslijed tih gubitaka, članovi komunističke partije iz virovitičkog kotara se nalaze sa članovima partijskih organizacija s područja Našica, Podravske Slatine i Orahovice te odlučuju zajedno 22. listopada 1941. godine oformiti Papučko-krndijski partizanski odred sa 21 članom, primarno sačinjen od dobrovoljaca kojima je prijetilo hapšenje ako ostanu u svojim domovima.<sup>75</sup>

Za to vrijeme se je pod udarom našla jedna druga skupina, te je isto odlučila uzvratiti udarac. Određen broj stanovnika srpske nacionalnosti naseljen oko Virovitice i okolnih mjesta,

---

<sup>72</sup> Izvori i građa daju nekoliko brojki o brojnosti članova komunističke partije na virovitičkom području. Tako Virovitica u NOB i socijalističkoj revoluciji donosi broj od ukupno 67 članova i 58 kandidata te to potkrepljuje izvorom iz Priloga građi za historiju NOP Slavonije 1941, 168-170. Narodnooslobodilačka borba u virovitičkom kraju i narodni heroji Milana Nefa koristeći rukopis Aktivnost Partije i SKOJ-a na virovitičkom kotaru 1941. godine iz Arhiva radničkog i narodnooslobodilačkog pokreta donosi broj od 69 članova i 66 kandidata, a Komunistički pokret u Virovitici do 1941. g. Mileta Konjevića samo spominje gotovo 70 članova i isto toliko kandidata.

<sup>73</sup> Virovitički zbornik, 286.

<sup>74</sup> Velagić, Savo: Virovitica u NOB i socijalističkoj revoluciji, str. 237

<sup>75</sup> Velagić, Savo: Virovitica u NOB i socijalističkoj revoluciji, str. 158

uslijed internacija u Srbiju, pljački i prisilnog prekrštavanja odlučuje se na bijeg u šumu i otpor novoj vlasti. Premda u poslijeratnoj literaturi često nazivani antifašističkim odredima<sup>76</sup>, često se radilo o predratnim pripadnicima četničkih organizacija poput Jove Kosanovića. Predratni član Jugoslavenske radikalne stranke i četnika, još u svibnju 1941. godine se odlučuje sakriti u šumi sa nekoliko drugih osoba srpske nacionalnosti. Poticaj nastanku te skupine je odvođenje jednog od kasnije članova te skupine, Marka Bogatića, u prvi ustaški logor Danicu od čega se spašava bijegom te nakon povratka kući upozorava svoje susjede i prijatelje na tu prijetnju. Prvi sukobi te skupine sa ustašama se događaju tijekom rujna 1941. godine kada se ta skupina u blizini sela Nove Krivaje i Lisičina gdje se je ta skupina i sakrivala sukobljava sa pripadnicima 28. ustaške satnije koja je bila stacionirana u Virovitici. Tu se navode različiti brojevi gubitaka, nešto što se nastavlja i u daljnjim sukobima i izvještajima o istima tijekom cijelog perioda rata. Dok ustaški izvori navode jednog mrtvog i jednog ranjenog na svojoj strani te tri mrtva i jednog ranjenog protivnika, sama oružana skupina je tvrdila da nije imala niti jednog gubitka. I razlozi za borbu se razlikuju u izvješćima. Tako je oružana skupina tvrdila da je razlog za borbu bio spašavanje 14 zarobljenih seljaka koje su članovi ustaške vojnice bili odvodili, dok se u ustaškim izvorima navodi da je razlog upad oružane skupine u lugarevu kuću u potrazi za njegovom puškom nakon čega su ih uspjeli locirati i sukobiti se s njima.<sup>77</sup>

Premda se različita izvješća poglavito u broju gubitaka mogu pripisati magli rata, gdje se ranjeni često pripisuju mrtvima i obrnuto također treba uzeti u obzir i faktor zavaravanja protivnika i prikazivanje sebe snažnijim od stvarne situacije na terenu. Širenjem vijesti o smrti većeg broja protivnika u zamjenu za nikakve gubitke podiže se reputacija te grupe ili vojne jedinice među okolnim stanovništvom ali i među neprijateljima. Tako bi se znalo događati da bi grupe sa snažnom reputacijom znale izazvati paniku među protivnicima bez obzira da li one stvarno i bile u mogućnosti izvršiti to što im se pripisivalo. Premda bi se očekivalo da se takva primarno vojna strategija prekine nakon rata, to se rijetko događa. Tako je i situacija sa Drugim svjetskim ratom na području Jugoslavije koja je svoj poslijeratni smjer zasnivala na veličanstvenoj pobjedi u ratu, koja se kao jedan od temelja države vrlo rijetko mogla kritički preispitivati. Poglavito kada su u pitanju narodni heroji i njihove slavne pobjede.

Jovo Kosanović i njegova skupina su se nakon tih sukoba odlučili za pristup "ako nisi s nama, onda si protiv nas" te tako i pristupili okolnim selima. Pozvali su cjelokupno stanovništvo

---

<sup>76</sup> Virovitički zbornik 287.

<sup>77</sup> Velagić, Savo: Virovitica u NOB i socijalističkoj revoluciji, str. 157; F. Škiljan: Stradanja Srba, Roma i Židova ... str. 358



na sastanke na koje je dolazak bio obvezatan, isto kao i ili pridruživanje samoj jedinici ili barem hranjenje boraca koji ih "štite". U slučaju ako to ne učine prijetila bi im dvojna opasnost: i od ustaške odmazde za pomoć pobunjenicima (pomogli ili ne), i od samih pobunjenika koji će ih ubiti ako im ne pomognu. Nakon toga se je velik broj seljana u strahu i od jedne i od druge strane razbježio te tek kasnije vratio nakon poziva od vlasti da se vrate svojim kućama.<sup>78</sup> Sama skupina se je nastavila sukobljavati sa ustašama te primati nove borce među kojima se je našao i Mirko Fiket Mesarić, Hrvat iz Levinovca. Do tada je skupina već imala 35 članova te ju je bilo znatno teže kontrolirati što nije odgovaralo originalnom osnivaču Kosanoviću koji je smatrao da Mesarića treba ubiti zbog nacionalnosti te je navikao na pljačku napuštenih naselja što novi članovi nisu prihvaćali. Uz to Mesarić i nekoliko novih boraca su bili članovi KPH te su nagovarali i druge borce da se pridruže Papučko-krndijskom partizanskom odredu, nešto čemu se je Kosanović bezrezervno protivio. Nakon napada na odred 15. siječnja 1942. godine, kada su iznenađeni na spavanju (često znak lošeg vodstva) odred se odlučuje pridružiti partizanskom odredu, a Kosanović i njegov rođak, koji su jedini nosili četničke kokarde te ostali u odredu sa četničkim idejama bivaju osuđeni za pljačkanje napuštenih sela i pogubljeni.<sup>79</sup>

Druga skupina koja se spominje je osnovana u Jasenašu, selu nadomak Virovitice. Njih su nove vlasti otkrile 18. kolovoza, te ih trojicu uhitile istog dana te idućeg dana još jednog člana od ukupno pet. Kod njih su pronašli dvije puške te su osuđeni na smrt zbog organiziranja četničke družine. Preživjeli član Srđan Miljanović se je uspio sakriti te kasnije pristupiti partizanima gdje organizira novi odred. Njegovo objašnjenje situacije je bilo da oni nisu bili četnici, nego da su uspjeli pronaći te dvije puške od poražene kraljevske vojske i da im je cilj bio samo antifašistička borba bez četničkih konotacija.<sup>80</sup> Time su se od početka 1942. godine sve naoružane skupine koje su se borile protiv NDH i njezinih saveznika na tlu kotara Virovitice našle pod zapovjedništvom komunističke partije.

---

<sup>78</sup> F. Škiljan: Stradanja Srba, Roma i Židova ... str. 359

<sup>79</sup> Velagić, Savo: Virovitica u NOB i socijalističkoj revoluciji, str. 160, F. Škiljan: Stradanja Srba, Roma i Židova ... str. 359

<sup>80</sup> Velagić, Savo: Virovitica u NOB i socijalističkoj revoluciji, str. 156

## 5. Prebacivanje inicijative na partizane

Komunistička partija je unutar kotara Virovitica imala podršku još od kraja Prvog svjetskog rata kako je već ustanovljeno na početku ovog rada. Ali zbog zabrane rada i aktivnog progona komunista kroz cijelo trajanje Kraljevine Jugoslavije koje se je samo još jačim tempom nastavilo nakon osnivanja NDH, KP je imala svega nekoliko članova od kojih se je na početku rata tek manji broj uključio u oružanu borbu i to većinom iz straha da će biti prokazani i uhićeni. Ta situacija iz 1941. godine se uvelike mijenja početkom 1942. godine kada Komunistička Partija uspijeva ujediniti razne boračke skupine pod svojim okriljem postajući jedina alternativa novim vlastima te tako i jedina organizacija kojoj bi se netko suprotstavljen novom režimu mogao priključiti. Tako se je u njihovim borbenim odredima tijekom vremena našla šarolika skupina sačinjena od uvjerenih komunista, pripadnika ugroženih manjina i drugih neprijatelja NDH. Unatoč tom priljevu boraca, sukobi sa snagama NDH sa početka godine su redovito inicirani od strane ustaša i oružnika koji bi nakon primjećivanja partizana krenuli u potjeru. Postrojbe koje su najviše sudjelovale u borbama sa partizanima na području kotara Virovitica su 28. ustaška bojna i Drugi konjički sklop koji su bili stacionirani u Virovitici. Tako je 23. veljače jedan muškarac uhićen u Jasenašu zbog širenja komunizma, a 2. ožujka nakon primjećivanja partizana u Slavonskoj Pivnici su ustaše i oružnici ih sustigli i započeli borbu s njima gdje partizani uspijevaju pobjeći sa dvoje mrtvih primarno zbog preciznog gađanja Mirka Fiketa Mesarića zbog kojega ustaše i oružnici odstupaju što dozvoljava partizanima da se povuku.<sup>81</sup>

To se mijenja sa napadom na željezničku postaju u Špišić Bukovici sa 9. na 10. svibnja. Akcija je završila bez otpora oružnika koji su se nalazili kod postaje, zaplijenjene su dvije puške, ured postaje je demoliran a sami oružnici pušteni kući. Time partizani počinju preuzimati inicijativu te umjesto dotadašnjih obrambenih akcija u kojima su se dotadašnje borbene skupine borile, pod vodstvom komunističke partije manje se vezuju uz teritorij i više se okreću ofenzivnim akcijama koje iako okarakterizirane manjim sukobima koji često prolaze i bez borbe čine znatno veću štetu novim vlastima. Taj je napad bio tek generalna proba za napad na virovitičko vojno strelište koje se je nalazilo podno sjevernih obronaka Bilogore. U toj akciji je iznenadnim napadom na strelište zaposjednuta borba sa 15 domobrana koji su se tamo nalazili koji su se nakon kratkotrajnog otpora i pogibije njihovog zapovjednika i jednog člana predali.

---

<sup>81</sup> Narodni Heroji Jugoslavije, str. 142

Opet su razoružani i poslani kućama što šalje jasnu poruku tim ali i drugim domobranima da ako se predaju će preživjeti. Vojnik koji se nakon predaje može nadati samo smrti će se boriti do posljednjeg daha, vojnik koji zna da će preživjeti ako se preda će istog trenutka kada se pronade u nepogodnoj situaciji razmišljati o predaji.<sup>82</sup>

Slične akcije su se nastavile i u sljedećim mjesecima te su tako 1. lipnja srušeni telefonski stupovi između Voćina, Slavonske Pivnice i Miokovićeve, a 18. lipnja četrdesetak partizana ulazi u Rogovac gdje zapljenuju dvije puške, pištolj i radio-aparat. Nakon što je za njima poslana konjička postrojba, napuštaju selo bez susreta sa potjerom. Nije svaka akcija završila uspjehom. Tako je u dva napada na selo Slavonska Pivnica tijekom 22. i 26. lipnja smrtno stradao jedan partizan, Tonči Lipohar Zoro, sa kao jedinim uspjehom oštećenjem zgrade željezničke postaje.<sup>83</sup> Ipak, dvije najvažnije akcije tijekom tog vremena koje su ponukale lokalne vlasti NDH na veću reakciju su bili napadi na vršidbu žita za vojne potrebe u selu Trapinskoj i napad na vlak u Vukosavljevici. U prvom napadu osim izgubljenog žita razoružano je i dvadeset dvojica domobrana bez ikakvog otpora, te je zarobljeno njihovo oružje. Premda je taj gubitak naoružanja i polako postajanje prakse domobrana da se bez puno borbe predaju bio zabrinjavajući za NDH, napad na vlak u Vukosavljevici je kap koja je prelila čašu. Bilogorski partizani su dobili zapovijed od štaba Treće operativne zone da trebaju presresti putnički vlak iz Zagreba za Osijek 14. kolovoza što su i učinili u Vukosavljevici koja se nalazi dvije stanice prije Virovitice.<sup>84</sup> Pred zoru su zaposjeli samu stanicu i u zasjedi dočekali vlak čija se je pratnja nakon kraćeg okršaja predala shvativši da se nalazi u bezizlaznoj situaciji. Premda su domobrani opetovano pušteni, partizani nisu imali isti takav odnos i prema ustašama i njemačkom natporučniku koji su se isto nalazili na vlaku. Oni su osuđeni na smrt i strijeljani po kratkom postupku. Ta akcija je opet kao plijen donijela veći broj osobnog naoružanja, te drugih potrepština ali glavni cilj prilikom napada na vlak je bilo zarobljavanje zamjenika stožernika iz Osijeka, koji je otpraćen u stožer Treće operativne zone da bi kasnije bio razmijenjen za zarobljene komuniste. Premda je sutradan organizirana potjera za partizanima nije urodila plodom te je odlučeno da će se zbog toga izvršiti odmazda u selima i nad ljudima za koje se sumnjalo da pomažu partizanima.<sup>85</sup>

Punitivne akcije su inače poznate po tome da se velik broj njih zapravo okrene u korist onih koji se bore protiv strane koja ih koristi. Razlog tome je što ne boračko stanovništvo koje

---

<sup>82</sup> Velagić, Savo: Virovitica u NOB i socijalističkoj revoluciji, str. 164

<sup>83</sup> Građa, knj. II. dok. 128

<sup>84</sup> Zbornik, tom V, knj. 5, dok. 50

<sup>85</sup> Velagić, Savo: Virovitica u NOB i socijalističkoj revoluciji, str. 170

se kažnjava često umjesto da se prestraši okrutnošću takvih akcija ili nema više što za izgubiti ili traži osvetu za takve arbitrarne poteze. U tih prvih nekoliko akcija je 80 muškaraca iz sela Cremšina i Sibenika otpremljeno u Osijek gdje je većina strijeljana a ostatak poslan na rad u Njemačku kao gotovo robovska radna snaga. Slični postupci su se nastavili i tijekom slijedećih mjeseci poglavito tijekom akcije u Bilogori kojoj je cilj bio pronaći, okružiti i uništiti partizanske odrede koji su se skrivali po njezinim obroncima. Sveukupno je u akciji sudjelovalo 7.600 vojnika, ali su partizani odbili braniti teritorij te se prebacili sa Bilogore na Papuk i Psunj. Umjesto njih, životima je platilo domicilno stanovništvo sa 718 pogubljenih osoba i 5.113 osoba odvedenih u Jasenovac u kojemu je većina smrtno nastradalo. Nakon kraja neuspjele akcije, partizani se ponovno vraćaju na Bilogoru te nastavljaju akcije istog tipa kao i prije: male akcije većinom sa ciljem otimanja opreme i sredstava a manje sa ciljem nekog trajnijeg dobitka u teritoriju. Ali sa sve većom nesigurnošću za vojnike i službenike NDH, poglavito u selima koja se nalaze u blizini Bilogore inicijativa je gotovo u potpunosti prešla na partizane. Može se reći da je sa daljnjim napadima pred kraj godine na Špišić Bukovicu, Vukosavljevicu i Cabunu koju su partizani kratkotrajno i zaposjeli da je vlast NDH dopirala dotle koliko su bili u mogućnosti kontrolirati snagom oružja.<sup>86</sup> Treba uzeti u obzir da su navedena sela međusobno udaljena 30km i koja se nalaze sa obje strane Virovitice, tada uporišta domobrana i ustaša što pokazuje i snagu lokalnih partizana ali i slabost snaga NDH koje nisu bile u mogućnosti niti zaustaviti partizanske napade niti pravovremeno reagirati na već postojeće situacije.

### **5.1. Organizacija vlasti na osvojenim područjima**

Kako je područje pod kontrolom partizana raslo tako je rasla i potreba za upravljanjem nad njime. Prvi i najbitniji takav primjer bi bili Narodnooslobodilački odbori. Oni su se razvili iz akcijskih odbora Narodnooslobodilačke fronte koje su vodili komunisti i njihovi bliski suradnici. Prvi su nastali tijekom početka 1942. godine te su često djelovali ilegalno u mjestima gdje je od prije bilo članova KPH. Njihov je cilj bilo vođenje ustanka, primarno sa vojne strane ali kako se je ustanak širio i poprimao sve više obilježja države u državi akcijski odbori dobivaju sve više i više političkih dužnosti. S druge strane razvojem jedinica i profiliranjem njihovih

---

<sup>86</sup> Zbornik, tom V, knj. 8, dok 128

zapovjednika akcijski odbori imaju sve manje posla oko planiranja vojnih akcija. Zbog toga dolazi do potpunog razgraničenja tih dviju raznorodnih funkcija tijekom druge polovice 1942. godine.<sup>87</sup> Iz akcijskih odbora tada nastaju prvi NOO-i koji vode politički život na oslobođenim teritorijima. U slučaju da se je naselje nalazilo u gotovo potpunoj ili potpunoj kontroli partizana za NOO bi bili organizirani široki izbori pokušavajući privući viđenije mještane u organizaciju i samim time i osigurati si veću potporu od strane lokalnog stanovništva. Ako bi se naselje ipak nalazilo barem pod djelomičnom kontrolom vlasti NDH tada bi u NOO bili izabrani tek ljudi za koje se je sigurno znalo da podržavaju ustanak iz straha od prokazivanja i samim time i gotovo sigurne smrtne presude. Od prosinca do ožujka 1943. godine formirano je 5 mjesnih NOO-a ali do svibnja to već prerasta u trinaest a u lipnju u šesnaest mjesnih NOO-a i jedan općinski u Suhopolju. Sa takvim brzim porastom tijekom lipnja 1943. godine se je pristupilo i osnivanju Kotarskog NOO-a.<sup>88</sup> Sa svakim daljnjim oslobađanjem mjesta ili barem micanjem većine protivničkih patrola iz tog područja nastaju novi NOO-i koji se do kraja godine nalaze u većini mjesta u Virovitičkom kotaru čijim se djelovanjem širi i potpora za partizanska vojna djelovanja.

Svaka vojska treba infrastrukturu na koju se može osloniti. Prve osnove za to na virovitičkom području organizira Antifašistički front žena koji počinje djelovati od veljače 1942. godine. Tada su partijske aktivistkinje održale prve sastanke sa ženama iz sela u okolici Virovitice i dogovorile pomoć partizanima u hrani, odjeći, brizi o ranjenima i bolesnima te čak i pomoć prilikom obavještajnih djelovanja. Cilj te organizacije je na početku kao i za akcijske odbore bio primarno vojne prirode ali sa širenjem djelovanja NOV je rastao i broj odbora AFŽ-a usporedo sa NOO-ima ali i obujam njihovog djelovanja. Tako su se AFŽ-i priključili u skupljanje medicinskih i drugih potrepština,<sup>89</sup> besplatnu žetvu i vršidbu za partizanske jedinice pa i priključenje jedinicama NOV. Uz uključenje žena u narodnooslobodilačku borbu, pristupilo se i organizaciji mladih u Ujedinjeni savez antifašističke omladine. Ta se organizacija u okolici Virovitice pojavljuje tek u lipnju 1943. godine, kasnije nego u drugim krajevima Hrvatske primarno zbog velikog broja mladih koji su bili simpatizeri NOP-a i koji su se već priključili partizanima. Tu kao primjer treba uzeti članove SKOJ-a iz virovitičke gimnazije koji su se po završetku školovanja ili ponekad i školskih godina priključivali u NOV. Također je problem bio i velik rizik koji bi snosile nepunoljetne osobe. Tako je 5. rujna 1943. godine u

---

<sup>87</sup> Velagić, Savo: Virovitica u NOB i socijalističkoj revoluciji, str. 37

<sup>88</sup> Građa, knj. VII, dok. 37.

<sup>89</sup> HR-HDA-1866-1-14; 1 - Spisi Oblasnog odbora AFŽ-a za Slavoniju iz ratnog razdoblja (serija); 14 - Pregled skupljenih predmeta i hrane na okrugu Virovitica i listopadu 1944. (predmet)

Gradini koja se je nalazila na relativno oslobođenom teritoriju prilikom pokušaja organiziranja lokalnog mjesnog odbora USAOH-a ranjen Josip Konečni od strane Volksdeutschera koji su ga pokušali uhapsiti te da ne bi pao u zarobljeništvo sam sebi oduzima život.<sup>90</sup> USAOH se bavio istim poslovima kao i AFŽ, ali je i pripremao mlade za buduće sudjelovanje u NOV te su članovi čak i pomagali jedinicama NOV-a u diverzijama i kopanju rovova.

Kao još jedna organizacija koju treba spomenuti trebalo bi dodati Jedinstvenu narodnooslobodilačku frontu. Cilj te organizacije je bilo uključanje sveukupnog stanovništva u borbu protiv fašizma, ali kao još jedan od ciljeva treba navesti i pokušaje približavanja prijeratnih članova političkih stranki NOB-u, posebice HSS-a. Naime, zapovjedništva NOV-a budno paze na djelovanje HSS-ovih prvaka zbog njihove predratne snage i želje da se taj politički kredibilitet prelije KPH. Problem tomu je kreiralo to što je jedan dio HSS-ovih prvaka prisegnuo na vjernost ustašama a dio im se čak i priključio.<sup>91</sup> Za njih ta ponuda nije vrijedila. Do kraja rata se je od 80 viđenijih prvaka HSS-a 45 opredijelilo za NOP, 20 je surađivalo sa vlastima NDH od kojih je devetoro osuđeno na smrt, nekoliko je emigriralo dok su drugi dobili vremenske kazne a petnaestero se nije priključilo jedino zbog poodmaklih godina.<sup>92</sup> Naime, poodmakle godine je jedan od rijetkih razloga za ne pridruživanje koji su partizanske vlasti priznavale kao validan nakon završetka rata.

Osim političkih organizacija partizanske jedinice i stanovništvo na oslobođenim teritorijima nastavlja tradiciju društvenih i kulturnih udruženja koliko je to bilo moguće u ratnim uvjetima. Tako se u vojnim odredima pojavljuju glazbene kazališne grupe te je tako Kazališna grupa NOO-a Virovitica 20. siječnja 1944. godine imalo svoju prvu priredbu u selu Đakovac.<sup>93</sup> Takvo "partizansko kazalište" je djelovalo u oslobođenim mjestima, često u sklopu političkih mitinga čime bi se pokušalo privući što veći broj stanovnika na te sastanke. Isto tako premda javna glasila poput "Vjesnika" i "Borbe" nisu bila šire dostupna, na virovitičkom području se djelovanjem agitprop odjela pokušavalo u što većem broju umnožiti značajnije članke, letke, brošure i plakate i u cilju propagande ali i obrazovanja članova partizanskih odreda.<sup>94</sup> Tako da premda je vojna situacija i dalje bila itekako fluidna, partizanske jedinice postavljaju temelje svoje državne organizacije koja će se nastaviti razvijati sve do kompletnog preuzimanja vlasti s krajem rata na jugoslavenskom području.

---

<sup>90</sup> Velagić, Savo: Virovitica u NOB i socijalističkoj revoluciji, str. 194

<sup>91</sup> HR-HDA 223 MUP NDH Pr. bb (Inventar knjiga II.), 19. kolovoza 1941.

<sup>92</sup> Velagić, Savo: Virovitica u NOB i socijalističkoj revoluciji, str. 35

<sup>93</sup> Virovitički zbornik, 286.

<sup>94</sup> Virovitički zbornik, 453.

## 5.2. Prvi napad na Viroviticu i posljedice

Već od 1943. godine na području Virovitice pobjeda partizana zbog njihove inkluzivnosti boraca različitih političkih, nacionalnih i vjerskih uvjerenja te boljeg ponašanja prema stanovništvu više nije mogućnost nego realnost. Tako su sa promjenom ratne sreće partizanski odredi u okolici Virovitice od strane zapovjedništva četvrte slavonske divizije dobili naredbu da napadnu i samu Viroviticu.<sup>95</sup> Unatoč punitivnim akcijama i uhićivanjima, partizanske snage su kroz svoje suradnike velikim dijelom bile upoznate sa sastavom i razmještajem vojnih snaga NDH u Virovitici i okolici te je razrađen plan da se Virovitica izolira napadom na okolna sela Špišić Bukovicu (veza prema Zagrebu), Lukač (veza prema Mađarskoj) i Suhopolje (veza prema Osijeku), te istovremeno napadne sam grad. Glavni razlog za takvu smjelost partizana treba tražiti u tome da se je velika većina snaga NDH koje bi inače bile u mogućnosti pripomoći posadi u Virovitici nalazila na bojištima Bosne i Like ili zauzete napadima na Moslavački i Kalnički partizanski odred koji su istovremeno trajali u prvom slučaju i bili u pripremi u drugom. Jedina veća prijetnja koja se nalazila u blizini je bio dio treće bojne "Max Emanuel von Bayern" sačinjen od Volksdeutschera iz Miokovićeve. Da bi se ta prijetnja spriječila, odred koji je trebao napasti Suhopolje je naređeno da uništi prugu i na taj način barem uspori tu bojnu i na taj način omogućiti osvajanje Virovitice. Sama akcija je pokrenuta u ponoć 11. veljače 1943. godine, te je izvedena tako da su jača uporišta poput vojarne, velike željezničke postaje, zgrade ustaškog logora, njemačkog Kulturbunda i policije okružena dok je ostatak grada time efektivno potpao pod kontrolu partizana. Zgrade ustaškog logora i Kulturbunda su tijekom napada osvojene i spaljene, dok su ostala uporišta ostala okružena u vjeri da će nakon što snage koje se nalaze okružene potroše municiju biti spremne na predaju. Kao jedan od razloga za to uvjerenje treba tražiti i u tome da premda su domobranci u vojarni nastavili pružati otpor, osvojeno je vojno skladište a time i naoružanje i municija koji su se tamo nalazili. Zbog toga je napad produžen do 9 sati ujutro u iščekivanju predaje barem jednog od preostalih uporišta čime bi se vjerojatno ponukalo i ostale vojnike na predaju.<sup>96</sup>

Takva situacija se je iznimno promijenila sa dolaskom pojačanja snagama NDH kada su stigla dva oklopna vlaka iz Miokovićeve i Podravske Slatine.<sup>97</sup> Do toga je došlo zato što partizanski odred koji je trebao porušiti prugu u Suhopolju umjesto toga ju je samo prepriječio

---

<sup>95</sup> Zbornik, tom V, knj. 12, dok 36

<sup>96</sup> Zbornik, tom V, knj. 12, dok 42

<sup>97</sup> Zbornik, tom V, knj. 12, dok 154

balvanima koji i nisu bili neka prepreka oklopnim vlakovima. Sa prolaskom kroz te prepreke oba vlaka su stigla u veliku željezničku postaju na istoku grada te su u potpunosti razbili tamošnji napad. Pripadnici partizanske druge bojne 16. brigade, nepripremljeni na takav tip borbe i bez naoružanja s kojim bi se efektivno mogli suprotstaviti oklopnim vlakovima su poginuli u velikom broju pokušavajući ručnim bombama i automatskom paljbom onеспособiti posadu vlakova, i na taj način barem usporiti daljnje akcije posada u tim vlakovima. Nakon toga jedan od vlakova je ostao u stanici dok je drugi produžio do male željezničke postaje koja se nalazi u blizini centra grada. Sa tim saznanjem partizanski napad je prekinut i naređeno je povlačenje sa posebnim naglaskom na izbjegavanje borbe sa dva pristigla vlaka. Premda su partizani iz Virovitice uspjeli iznesti velik broj potrepština i naoružanja, sam napad je neslavno propao. Među posljedicama su veliki gubitci u sukobu sa oklopnim vlakovima, pogibija dvojice boraca uslijed neispravnog korištenja minobacača, paničarenje dijela odreda koji su krivo pretpostavili da su njihovi suborci zapravo domobrani i strijeljanjem zapovjednika treće bojne 16. brigade koji je imao kao zadatak uništiti prugu u Suhopolju preko koje su vlakovi i stigli.<sup>98</sup> Uz to partizani koji su se ovom smjelom akcijom našli na otvorenom nekoliko dana su se našli pod napadima zrakoplovstva koje je uspjelo uništiti dio plijena i usmrtiti dio boraca. Sa lošim stanjem partizanskih odreda nakon neuspjele akcije dolazi do ponovnog pokušaja uništenja partizana na Bilogori koji oni izbjegavaju prebacivanjem prvo u Moslavinu a onda kasnije i u Slavoniju čime ratna djelovanja na području virovitičkog kotara zamiru tijekom slijedećih mjeseci.<sup>99</sup>

Na strani NDH premda nije bilo nekih ozbiljnijih gubitaka u životima nastala je povećana šteta gradu i njegovoj i gospodarskoj ali i vojnoj snazi sa uništenjem pilane, sjenika, ustaškog logora i vojnog skladišta. Uz to, ponovno je nastala šteta i na okolnim mjestima u koja su se smjestili partizani prilikom blokiranja puteva prema Virovitici, te su tako primjerice u Lukaču spaljene zgrade općine i željezničke postaje. Uz to započeta su i međusobna prepucavanja oko krivice za nastalu situaciju. Tako se ustaški stožer u Osijeku žalio na 187. rezervnu diviziju njemačke vojske zbog slabe pomoći u obrani Virovitice koja bi po njihovom nahođenju bila pala bez njihovog slanja vlaka iz Podravske Slatine.<sup>100</sup> Uz to, Virovitica je i ovim napadom ali i ostalim djelovanjima partizana ekonomski oslabljena na više načina. Uz već spomenutu pilanu koja je spaljena u ovom napadu, treba uzeti u obzir da je i dotadašnji rad bio izuzetno otežan jer se primarni potrebni materijal, drvo, velikim dijelom nalazi pod kontrolom partizana. Uz to,

---

<sup>98</sup> Velagić, Savo: Virovitica u NOB i socijalističkoj revoluciji, str. 66

<sup>99</sup> Velagić, Savo: Virovitica u NOB i socijalističkoj revoluciji, str. 66

<sup>100</sup> Velagić, Savo: Virovitica u NOB i socijalističkoj revoluciji, str. 67



lugari su doživjeli veći broj napada te su se tek rijetko usuđivali približiti šumama. Slične probleme su imali i lovci koji su isto velikim dijelom morali zaustaviti svoje aktivnosti u strahu od postajanja kolateralnom žrtvom. U napadima također nestaju novac, živežne namirnice i naoružanje pa tako i u ovom napadu tijekom kojega je iz trgovine izneseno 15 vreća soli koja je tijekom zima bila prijeko potrebna dok iz vojnog skladišta partizani sa sobom uspijevaju ponijeti 90.000 komada municije.<sup>101</sup> To je jedan od razloga zašto sam uvjeren da je praktički glavni izvor naoružanja partizana upravo bila NDH sa dovozom sve većih količina naoružanja i municije koje bi na kraju ipak dospjelo u ruke partizana bilo u raznim zasjedama ili kasnije čak u predajama cijelih jedinica. S druge strane akcije koje je organizirala NDH da bi zaustavila partizane bi redovito završile neuspjehom premda su u tim situacijama redovito imali znatno više vojnika i opreme. Razlog za to je što bi partizani prilikom nalaženja u takvoj situaciji napustili teritorij i vratili se mjesec ili dva kasnije sa istim snagama te nastavili sa svojim limitiranim ali izrazito disruptivnim operacijama.

Promjena godišnjih doba će ponovno donijeti napade partizana na mjesta gdje se odvija vršidba čime se vlastima NDH samo još više komplicira već problematična prehrambena situacija. Na pomoć izvan kotara oko prehrambene situacije se nije moglo osloniti zbog loše ekonomske situacije u kojoj se nalazila cjelokupna NDH. Tako se u izvještaju ministra narodnog gospodarstva Dr. Josipa Balena od 30. rujna 1943. godine navodi da je NDH te godine imala u prosjeku najmanji obrok kruha u Europi. Kao primarni razlog za to je navedena nesigurnost primarno na području između Save, Kupe, Drave i Dunava koje je najveći proizvođač prehrambenih proizvoda te velike količine sirovina kao što je drvo za ogrjev i tehničku proizvodnju, ugljen i tekstil. Dakle, NDH se primarno pouzdaje na proizvodnju kraja u kojemu se nalazi i Virovitica a umjesto toga je praktički ponukana pripomoći i tom kraju. Također je navedeno da premda je proizvodnja potrepština i dalje relativno dobra u nekim krajevima, samo prikupljanje a samim time i preraspodjela su gotovo u potpunosti prestali čime nestaje uopće i mogućnost nekakve pomoći. Savjet da bi se ta situacija preokrenula je bio da se za osiguranje vršidbe raspodjeli 10 bojni od 1.500 vojnika samo za tu dužnost,<sup>102</sup> nešto što u sve težoj situaciji jednostavno nije bilo moguće.

Uz gospodarske probleme nastavili su rasti i društveni. Sve veći problem je stvarala gimnazija koja je sa novim nastavnim planom i programom bila zamišljena kao ustanova koja treba kreirati nove mlade osobe odane režimu i njegovoj ideologiji, ali se je svake godine dio

---

<sup>101</sup> Velagić, Savo: Virovitica u NOB i socijalističkoj revoluciji, str. 67

<sup>102</sup> Jareb, Jere: Državno gospodarstveno povjerenstvo NDH, str. 369.

učenika pridruživao SKOJ-u i nakon završene školske godine se priključivao NOB-u. A istovremeno se i ne stišavaju problemi sa drugim narodnosnim skupinama, od kojih je već navedeno međusobno optuživanje tek simptom. Kao jedan od primjera sve narušenijih odnosa među narodnosnim skupinama govori i iseljenje pripadnika mađarske narodnosne skupine sa područja daruvarskog, garešničkog, grubišnopoljskog i virovitičkog kotara koje je organizirala Mađarska zajednica s tog područja. Iseljenje je trajalo od ožujka do svibnja 1943. godine te je bilo odobreno od njemačkog generala koji je zapovijedao 187. rezervnom divizijom. Civilne vlasti na tom području su u to iseljenje bile neupućene te su ga nastojale spriječiti ali budući da je veći dio graničnih straža ili bio razoružan od strane partizana ili se povukao u Viroviticu, prvi dio preseljenja je bio u potpunosti nekontroliran. Tek nakon ponovnog uspostavljanja reda na granici dolazi do zaustavljanja preseljenja i traženja dopuštenja i od civilnih vlasti. Carinarnica je dozvolila iseljenje stanovništva, ali je zabranila da pritom ponesu sa sobom pokućstvo i poljoprivredni inventar vjerojatno planirajući ih ili razdijeliti ili ostaviti za nove doseljenike iz drugih dijelova NDH. Taj je plan propao kada je 6. travnja poslan oklopni vlak koji je teglio teretne vagone za iseljenike i njihovu imovinu. Carinarnica je ponovila svoju prijašnju naredbu ali koja je pala na gluhe uši te im je naređeno da vlak odmah propuste dalje bez dodatnih provjera.<sup>103</sup> Do 2. svibnja 1943. granicu je ukupno prešlo devet kompozicija nakon čega je mađarska strana zabranila daljnje useljavanje i uputila vlastima NDH verbalnu notu u kojoj su naveli da je iseljenje potaknuto od strane lokalnih vlasti koje su se htjele domoći imovine iseljenika.<sup>104</sup> Budući da civilne vlasti u prvu ruku nisu ni bile upoznate sa iseljenjem to je malo teže povjerovati ali ako se uzme daljnja naredba Carinarnice u obzir ta optužba nije nastala bez ikakvog povoda. Dio tih iseljenika se je kasnije vratio u Hrvatsku nakon što su im prekršena neka od obećanja što će ih dočekati u Mađarskoj nakon preseljenja, ali je šteta na odnosima između narodnosnih skupina učinjena. Osim pripadnika mađarske narodnosti također su se u većem broju iseljavali i pripadnici njemačke narodnosti koji su organizirano seljeni u Njemačku još od kraja 1942. godine iz krajeva koji su bili ili sve manje ili u potpunosti izvan kontrole NDH i njezinih saveznika. Tako su prva preseljenja bila iz mjesta koja su se nalazila na obroncima Bilogore poput Pćelića a kako se je situacija pogoršavala tako je i preseljenje napredovalo. Slično je preseljenje pokušano i sa lokalnim Česima i Slovacima ali za njega nije bilo dovoljno dobrovoljaca da bi uspjelo.

---

<sup>103</sup> Građa, knjiga V. dok. 135

<sup>104</sup> Građa, knjiga VII. dok. 48

Ipak, najveće probleme kreira snažna njemačka skupina koja je po izravnom zaštitom Wehrmachta ili u ovom slučaju 187. rezervne divizije koja svoju oružanu moć jednako često koristi za pomoć vlastima NDH koliko i za vlastite ciljeve. Već navedeno preseljenje je dopušteno od strane njihovog generala, a kada su nastali problemi, vlakovi koji su došli po iseljenike su bili praćeni pripadnicima treće bojne Volksdeutschera iz Miokovićeve.<sup>105</sup> Sličnu samovolju možemo vidjeti i u incidentu koji se je odigrao 22. travnja na tržnici u Virovitici kada su pripadnici iste bojne uhitili oko 150 osoba od kojih je 95 otpremljeno na rad u Njemačku.<sup>106</sup> Njemačka već tada sve više osjeća manjak radne snage zbog sve veće potrebe i za vojnicima i za radnicima u tvornicama koje su snabdijevale oružane snage i Trećeg Reicha ali i ostalih članica Sila Osovine. Uz to zbog ideoloških razloga njemačke žene nisu uključene u proizvodnju jer je njihova zadaća u Trećem Reichu trebala biti žene, majke i domaćice, a nikako ne radnice u tvornici. Da bi ipak zadržao kakav – takav paritet i u proizvodnji ali i pozadinskom osoblju Treći Reich se sve više okreće traženju radnika u savezničkim državama i osvojenim teritorijima, pa tako i u NDH. Premda ovisno o porijeklu i tipu radnika velik ih je dio radio u gotovo neljudskim uvjetima. Takav odnos prema stanovništvu je mogao samo otežati odnose između nominalnih saveznika ali i okrenuti javno mnijenje više partizanima. Pripadnici Volksdeutschera su pritom također strijeljali i dva domobrana koji su stražarili na ulasku u grad. Razlog za strijeljanje je bio taj što su domobrani propustili jednu ženu u grad premda nije imala propusnicu.<sup>107</sup>

To ukazuje na još jedan veliki problem, naime na slab moral domobrana i slabu brojnost ustaša. Domobrani su počeli dobivati pozive u vojsku već nekoliko dana nakon osnutka nove države sa ciljem da se vojska što prije osnuje i na taj način se NDH može postaviti kao snažna država koja ravnopravno može raspravljati sa drugim članicama Osovine oko teritorija koji će joj na kraju pripasti. Od samog početka su pozivi često završili neodgovoreni te središnje vlasti više puta šalju raspis potrage za vojnim obveznicima.<sup>108</sup> Također dio domobrana koji završe razoružani u akcijama protiv partizana te prilike koristi i da pobjegne kućama. Oni se većinom ne uključuju u borbu na strani partizana strahujući za svoje obitelji u slučaju da se sazna da su se prebacili u partizane, ali ih i iz sličnog razloga (naime da se ne priključe partizanima u nedostatku drugih opcija) vlasti rijetko progone te ih radije ostavljaju kao neutralan faktor nego da se bjegunci priključe njihovim protivnicima. Također je problem i u tome što se u gradu

---

<sup>105</sup> Građa, knjiga V. dok. 135

<sup>106</sup> Građa, knjiga V. dok 187

<sup>107</sup> Građa, knjiga V. dok 187

<sup>108</sup> HR-HDA 223 MUP NDH C II 7880/41, 9315/41, 12339/41

nalazi ukupno 35 ustaša, dok su u okolnim selima ustaške organizacije raspuštene nakon što su se našle pod napadima partizana koji bi prilikom bilo kojeg prepada na sela prvo napadali ustaše. Da se to stavi u kontekst treba napomenuti da je samo u kratkom vremenu od 18. travnja do 5. svibnja 1943. godine Narodnooslobodilačkoj vojsci pristupilo 83 dobrovoljca.<sup>109</sup> Puno govori i to da se KP politički puno više brine oko djelovanja pripadnika HSS-a nego samih ustaških djelovanja. Jedan od razloga za to je i što se HSS barem ne u svojoj cijelosti ne odnosi neprijateljski prema Partizanima, ali i zato što Partizani smatraju da njihova agitacija i dalje ima velik značaj u narodu te pridobivanje pripadnika HSS-a na svoju stranu smatraju velikim uspjehom. Jedinice partizana povodom prelaska većeg broja članova HSS-a dobivaju jasne instrukcije kako promijeniti svoje ophođenje na terenu prema toj tematici. Iz tog prelaska je nastao Proglas pristaša HSS-a iz Slavonije s konferencije održane u Voćinu 26. rujna 1943. godine u kojem se poziva hrvatski narod Slavonije da pristupi NOP-u, a osuđuju se oni članovi koji su potpomagali NDH i prvaci koji su propovijedali politiku "čekanja". U proglasu se može iščitati pozivanje na povijest i baštinu HSS-a gdje se nazivaju "sljedbenicima slobodarskih ideja blagopokojne braće Radića" ali i osuđuje Seljačka i Građanska Zaštita, politika čekanja i suradnja sa Ustašama i okupatorima. Istovremeno prvenstvo se daje Komunističkoj Partiji koja je "preuzela vodstvo narodnog ustanka" i u borbi sa Silama Osovine "nije žalila nikakvih žrtava, već je žrtvovala svoje mnoge i najbolje ljude, kao što su Marko Orešković, Končar Rade i mnogi drugi". Također se Proglas osvrće i na SSSR kojega se ovdje naziva svetom majkom Rusijom i zaštitnicom svih slavenskih kao i ostalih naroda te da je to bilo gledište i braće Radić. Tom fuzijom ideologije nastale unutar Jedinstvene Narodnooslobodilačke fronte Partizani uvelike dobivaju na svojoj prihvatljivosti pristalicama HSS-a koji su kako pokazuju rezultati iz prethodnih izbora u kotaru itekako brojni. Ipak, nakon prelaska članova HSS-a u Partizane očito dolazi do ideološke poduke što se jasno može vidjeti u samom Proglasu.<sup>110</sup>

Krajem travnja dolazi do obnavljanja partizanskih akcija na području kotara te dolazi do većeg proja prepada i diverzija koje kulminiraju napadima tijekom srpnja sa ciljem otimanja žita te to uz sve veću brigu oko porasta moći partizanskih odreda na Bilogori, dolazi do ponovnog pokušaja okruživanja partizana od 8. do 20. srpnja koji partizani izbjegavaju povlačenjem na Papuk. Ovaj put velik dio snaga sačinjavaju njemačke jedinice, ali unatoč žestokim borbama niti one ne polučuju neke veće uspjehe te se već početkom slijedećeg mjeseca partizanske postrojbe vraćaju u virovitički kotar gdje nastavljaju sa napadima primarno

---

<sup>109</sup> Građa, knjiga V. dok 187

<sup>110</sup> Građa, knjiga VIII. dok. 158

gospodarske prirode na cestovne i željezničke komunikacije koje bi omogućile transport žita prema ostatku države te time dodatno stežu obruč oko kotara koji je i ranije loše ekonomski stajao. Do ponovne veće reakcije dolazi kada se presijecanjem željezničkih veza našlo ugroženo Miokovićevo, tada velikim dijelom naseljeno stanovništvom njemačke narodnosti. Zbog toga ponovno dolazi do ofenzive koju ovaj put predvode elementi 7. SS divizije "Princ Eugen" ali se ponavlja situacija sa prebacivanjem partizana na Papuk gdje im potjera gubi trag. Ponovnim povratkom na područje oko Virovitice partizani napadaju i uspijevaju uništiti uporište u Miokovićevu koje ih je prilikom prošlog napada na Viroviticu toliko skupo koštalo.<sup>111</sup> Time je pod partizansku kontrolu stavljeno područje uz komunikaciju između Daruvara i Suhopolja omogućujući znatno veću slobodu kretanja.

### **5.3. Drugi napad na Viroviticu i posljedice**

Nakon daljnjih napada na području kotara Virovitice, većinom ekonomske prirode, štab 12. divizije NOV je naredio ponovni napad na Viroviticu 6. studenog 1943. godine.<sup>112</sup> Cilj je bila likvidacija neprijateljskog uporišta te je akcija planirana istovremeno sa istovjetnom akcijom u Koprivnici. Predvečerje 6. studenog je odabrano za trenutak napada primarno simbolički, zbog skore godišnjice Oktobarske revolucije. Borbe u Koprivnici su trajale 45 sati nakon čega je grad oslobođen od strane partizana. U Virovitici su se u to vrijeme nalazili domobranski drugi konjički sklop sa oko 600 vojnika, vod žandara i vod njemačke SS policije.<sup>113</sup> Među domobrane je od lipnja 1943. godine bila infiltrirana skupina članova Komunističke partije te su oni ranije dogovorili mirnu predaju domobrana tako da je otpor u samom gradu bilo gotovo nepostojeći. Poseban je naglasak stavljen na samu predaju sa višestrukim ponavljanjem da se prema domobranima ne treba odnositi neprijateljski i više upozorenja da ih se ne smije svlačiti ili pljačkati izuzev razoružanja koje bi trebalo proći mirno.<sup>114</sup> Iz tog razloga je odlučeno da će u grad prilikom napada ući samo dva bataljona partizana od kojih bi jedan otpratio domobrane i njihovu opremu na teritorij pod svojom

---

<sup>111</sup> Građa, knjiga VIII. dok. 45

<sup>112</sup> Zbornik, tom V, knj. 21, dok 26

<sup>113</sup> Velagić, Savo: Virovitica u NOB i socijalističkoj revoluciji, str. 71

<sup>114</sup> Zbornik, tom V, knj. 21, dok 26

kontrolom dok bi drugi likvidirao ostatak otpora i zauzeo sam grad.<sup>115</sup> Ovaj napad je brižljivo pripreman sa posebnim naglaskom na tajnosti, te iako posada dobiva informaciju da će biti napadnuta ignoriraju je jer se većina jedinica koje najčešće sudjeluju u sukobima oko Virovitice (12 i 16. brigada) ne nalazi u blizini nego su u Bosni i na Žumberku. Ostale brigade su isto bile dosta udaljene ali su dugim noćnim marševima uspjele neprimjetno stići do Virovitice te se čak u službenom izvještaju NDH navodi da nije zabilježeno ništa sumnjivo u smjeru Virovitice.<sup>116</sup>

Nakon što je napad otpočeo velika većina domobrana se je bez borbe predala te je tek 45 odlučilo pobjeći od kojih se je trideset sakrilo u gradu i sutradan se predalo Nijemcima dok je petnaest odlučilo da pobjegnu prema Špišić Bukovici gdje su bili uhvaćeni od strane partizanske straže koja je čuvala pristup gradu. Same borbe sa policijom su unatoč numeričkoj prednosti partizana potrajale do kraja slijedećeg dana. SS policija se je grčevito borila čekajući pomoć znajući da za njih vjerojatno neće biti zarobljavanja nego tek strijeljanje. Partizanske su snage ne želeći pretvoriti pobjedu u Pirovu pobjedu držale ih zarobljenima u dvorcu u centru grada izmjenjujući vatru i čekajući da SS-ovci ostanu bez municije. I to uporište bi vjerojatno palo da partizanima nisu stigle vijesti o dovođenju njemačkih pojačanja iz Podravske Slatine. Odgovor na to je bilo povlačenje partizana iz središta grada što su iskoristili njemački policajci da se povuku prema pograničnom prijelazu u Terezinom polju ali su na putu naletjeli na zasjedu jednog od odreda partizana koji su branili prilaze gradu i imali veći broj mrtvih nakon čega su se ipak uspjeli probiti do granice. Glavnina partizanskih snaga ne znajući to ali i ne znajući snagu poslanih pojačanja ostaje van grada te tako Virovitica ostaje bez vojnog prisustva do slijedećeg dana, 8. studenog u 16 sati kada su njemačka pojačanja stigla iz Podravske Slatine te zaposjela grad.

Posada grada je pojačana sa dijelom pristiglih snaga, ali se je ostatak vratio na svoje prvobitne položaje, tako da je Viroviticu od daljnjih napada štiti tek manji broj domobrana, novopristigla satnija ustaša, popunjeni vod SS policije i što je ostalo pripadnika lokalne žandarmerije te dva oklopna vlaka koji su patrolirali u blizini Virovitice. Takva na brzinu popunjena i ad hoc sakupljena posada je predstavljala odličnu metu partizanima ali je i predstavljala i problem budući da je to već bio drugi neuspješan napad na grad. Ostatak pojačanja je vraćen u Osijek tako da bi mogli što brže reagirati u bilo kojem ugroženom mjestu od Osijeka do Virovitice koliko se protezala njihova nadležnost. Zbog toga je ubrzo, već 12. studenog ponovno organiziran napad na Viroviticu. Oklopni vlakovi koji su se opet nalazili u

---

<sup>115</sup> Velagić, Savo: Virovitica u NOB i socijalističkoj revoluciji, str. 199

<sup>116</sup> Zbornik, tom V, knj. 21, dok 177

blizini su ipak od prvog napada postali znatno manji problem. Partizani su do tada bili znatno bolje naoružani a osim toga su i proučili oklopne vlakove te kako se sukobiti s njima te je plan bio da u slučaju ako dođe do sukoba da ih zarobe uništenjem pruge i nakon toga snajperskom paljbom i topovima onesposobe ili unište.<sup>117</sup> Vjerojatno očekujući takav rasplet događaja prilikom napada oba vlaka su se povukla. U samom gradu su ponovno partizani zauzeli sva uporišta osim dvorca. Premda dvorac nije primarno namijenjen obrani nalazi se na uzvisini u središtu grada sa dobrim pregledom okolnog područja, ima opkop koji garantira da mu se je teško približiti te su zidovi dovoljne debljine da ih je gotovo nemoguće uništiti lakim naoružanjem kojim su raspolagali partizani. Kao pomoć posadi su ponovno poslane njemačke snage iz Osijeka, ali ovaj puta uz pratnju nekoliko tenkova koji zbog minirane ceste nisu uspjeli stići do same Virovitice, ali su tijekom akcije predstavljali veliku opasnost partizanima u slučaju da se ipak uspiju probiti. Zbog toga je ponovno naređeno povlačenje partizana iz grada i čekanje povoljnije prilike.<sup>118</sup>

---

<sup>117</sup> Velagić, Savo: Virovitica u NOB i socijalističkoj revoluciji, str. 80

<sup>118</sup> Velagić, Savo: Virovitica u NOB i socijalističkoj revoluciji, str. 200

## 6. Oslobođenje Virovitice

Razlog za toliko jaku obranu Virovitice za razliku od ostalih obližnjih mjesta treba tražiti u njezinoj blizini graničnom prijelazu Terezino Polje i predratnoj dobroj povezanosti prema Mađarskoj. Zbog toga je posada u Virovitici bila osnažena sa nekoliko tenkova, a pruga prema Barcsu popravljena i njome su patrolirali oklopni vlakovi. Tijekom ožujka se je to pokazalo kao tek dio strategije povlačenja njemačkih trupa u Mađarsku da bi bile spremne na sukob sa Crvenom Armijom koja se je probijala kroz Rumunjsku prema Mađarskoj. Partizanske su jedinice odlučile iskoristiti tu priliku da zadaju što teže gubitke Nijemcima koji su primorani proći kroz teritorij koji je efektivno pod partizanskom kontrolom da bi stigli do Virovitice i nastavili put dalje prema Mađarskoj. Zbog toga su se i posade koje su se nalazile u blizini, naime u Daruvaru i Virovitici znatno aktivirale oko osiguranja njemačkog povlačenja, ali su partizani ipak uspjeli postaviti nekoliko zasjeda i nanijeti gubitke njemačkim snagama i u ljudstvu i u materijalu čime su samo dodatno pokazali svoju efektivnost.<sup>119</sup> Djelatnost posada u gradovima se je s prolaskom njemačkih kolona opet smanjila dok se opet nisu našle u gotovo potpunim okruženjima. U slučaju neke veće potrebe u okolna sela bi zalazili tek sa velikom pratnjom, te je tako 29. travnja u Suhopolje poslan oklopni vlak da čuva otkup krumpira<sup>120</sup> što vjerujem da je pretjerani angažman za takvu djelatnost. Sličan pothvat je pokušao i sa druge strane Virovitice gdje su se postrojbe iz Virovitice i Pitomače koju su ustaše ponovno osvojili 31. srpnja iste godine pokušale povezati preko Špišić Bukovice te su to uspjeli tek nakon žestoke borbe s partizanima a i tada je kontakt sigurno povezan tek sporednim cestama.<sup>121</sup>

Našavši se brojčano inferiorniji partizani su se povukli na Bilogoru čekajući bolji trenutak. Taj trenutak je stigao početkom listopada nakon partizanskog zauzimanja Lipika, Pakraca, Daruvara i Podravske Slatine. Slijedeća na redu je bila Virovitica te su partizanski predstavnici pokušali iznuditi predaju grada bez krvoprolića što je odbijeno.<sup>122</sup> S jedne strane treba uzeti da je posada do tada bila izuzetno pojačana i postojalo je uvjerenje da će njemačke snage koje su se dijelom i dalje nalazile u Barcsu reagirati u slučaju napada na Viroviticu, ali su nakon nedavnih uspjeha partizanske snage bile uvjerene da će ovaj puta odnijeti pobjedu nad gradskom posadom. Budući da je velik broj mjesta od kuda je u prethodnim slučajevima mogla

---

<sup>119</sup> Zbornik, tom V, knj. 25, dok. 103, 122, 152.

<sup>120</sup> Zbornik, tom V, knj. 26, dok. 180.

<sup>121</sup> Velagić, Savo: Virovitica u NOB i socijalističkoj revoluciji, str. 199

<sup>122</sup> Zbornik, tom V, knj. 34, dok. 120.



doći pomoć posadi već bio u rukama partizana, prema tim mjestima nije trebalo postavljati straže što je dodatno povećalo broj partizana spremnih za napad na grad, a budući da je istovremeno napadnuta i Pitomača ni iz tog smjera se nije očekivala veća djelatnost protivnika. Partizani i dalje nisu odustali od ideje da ponovno mogu navesti domobrane na predaju te su ih u napadu pokušali izolirati od ustaša, koje nije očekivala ista milost i za koje je jedino naređena potpuna eliminacija. Premda je grad od prethodnih sukoba uvelike ograđen bunkerima, minskim poljima i bodljikavom žicom velik dio tih pozicija je unaprijed bio poznat napadačima te nije uzrokovao onakve gubitke kakvima su se branitelji nadali. Kada su ustaše koji su ponovno zauzeli pozicije u dvorcu uvidjeli da ovaj napad mogu tek zadržati neko vrijeme i to primarno zbog branjive pozicije na kojoj su se nalazili naredili su domobranima koji nisu već bili u sukobu sa partizanima da se pokušaju probiti do Barcsa i zajedno sa tamošnjim njemačkim snagama pripreme protunapad. Ti su se domobrani na putu našli u zasjedi u kojoj su izgubili dobar dio svojih boraca a kada su se probili do Barcsa rečeno im je da se protunapad ne može organizirati jer Nijemci nemaju dovoljno vojnika u blizini da bi taj napad bio efektivan. Ostatak domobrana koji su se uspjeli probiti kroz partizanske redove su krenuli prema Osijeku ne planirajući povratak u bitku. Time su se ustaše našle u obruču partizanskih snaga te bez mogućnosti pojačanja iz bilo kojeg smjera. Partizani su odlučili da dvorac neće zapaliti i na taj način istjerati ustaše nego da će haubicama napraviti otvore na zazidanim prozorima u prizemlju dvorca i da će nakon toga bombama i automatskim oružjem u bliskoj borbi likvidirati ustaše u dvorcu. Nakon gotovo dva dana borbi uspješnim napadom partizana i predajom ustaša u dvorcu bitka je završila i Virovitica je iz trećeg pokušaja završila u rukama partizana.<sup>123</sup>

Nakon oslobođanja u gradu je organiziran Gradski NOO i odbor AFŽ-a te obnovljen Mjesni komitet KPH. Život u gradu je ubrzano normaliziran sa obnovom rada svih javnih službi. Organizirana je i proslava oslobođenja kojoj prisustvuje 3000 ljudi. Započeti su i radovi na popravku cesta između oslobođenih mjesta uz pomoć lokalnog stanovništva. Lokalno zapovjedništvo NOV-a je preuređeno u skladu sa promijenjenom situacijom na terenu te je usklađeno sa okruzima tako da je organizirano zasebno zapovjedništvo za svaki od okruga Viroviticu, Daruvar i Grubišno Polje. Istovremeno je pokrenuto i rješavanje pitanja ustaša i njihovih obitelji. U Virovitici je 26. studenog organizirano javno suđenje za 20-oricu zarobljenika, te se u samom oglasu suđenja već nazivaju zločincima a oglas završava riječima "Živio pravedni narodni sud! Smrt narodnim izdajicama!".<sup>124</sup> Samim tim proglasom su i krivnja

---

<sup>123</sup> Velagić, Savo: Virovitica u NOB i socijalističkoj revoluciji, str. 94

<sup>124</sup> OGLAS Narodu Virovitičkog kotara i grada Virovitice, 17. XI. 1944.

i kazna prejudicirane. Još 2. listopada 1944. godine sudski odjel Oblasnog NOO-a za Slavoniju dostavlja poziv Sudskom odjelu Okružnog NOO-a Virovitica da počnu raditi na utvrđivanju zločina okupatora i njihovih pomagača ali sa napomenom da za zločine mogu odgovarati samo oni koji su ih počinili ili pomagali u počinjenju istoga te da se nevine neće kažnjavati jer je nova narodna vlast pravedna.<sup>125</sup> U ustaško-domobranskim dokumentima se isto može naći napomena da sa oslobođenjima dolazi i do iseljenja ustaških obitelji iz Đurđevca i Podravske Slatine. Sama iseljenja su dijelom potaknuta povlačenjem snaga NDH s kojima odlaze i njihove obitelji<sup>126</sup> ali dijelom su i prisilna te se događaju nakon oslobođenja gradova.<sup>127</sup>

Istovremeno sa Viroviticom su osvojeni i Pitomača i Kloštar Podravski te je time oslobođen veći dio Podravine i Slavonije te od sredine listopada 1944. godine partizani kontroliraju veliki oslobođeni teritorij od Drave do Save. Gotovo istovremeno partizani uz pomoć sovjetskih snaga oslobađaju Beograd i kreću dalje kroz Srijem gdje se sukobljavaju sa grupom njemačkih vojski "E" koja je štitila odstupnicu njemačkim snagama koje su se povlačile iz Grčke za posljednje sukobe Drugog svjetskog rata. Taj srijemski front je postao jedan od najkrvavijih bojišta u Jugoslaviji tijekom cijelog rata te je tek probijen 12. travnja 1945. godine. S druge strane, jedinice sovjetske Crvene Armije su napredovale kroz Mađarsku te tako osvojile i Barcs 6. prosinca i povezale se sa snagama NOV koje su se nalazile u Terezinom Polju. Time je nastao Virovitički mostobran kojim se je moglo prijetiti napadom i okruživanjem njemačkim snagama koje su se nalazile na Srijemskom frontu, ali i prijetiti Zagrebu s druge strane. Sile Osovine to nisu planirale prihvatiti.

## **6.1. Borbe na virovitičkom mostobranu**

Jedinice NOV-a i jedinice Crvene Armije koje su se prebacile iz Mađarske su nastavile napredovati prema Koprivnici koja se opet nalazila u rukama ustaša. U napadu na Koprivnicu su se sukobili sa oružanim snagama NDH pod zapovjedništvom ustaškog pukovnika Rafaela Bobana (V. stajaći djelatni zdruk Ustaške vojnice i neki dijelovi Poglavnikova tjelesnog zdruka, ukupne snage oko 2.000 ljudi). Ustaške su snage uspjele odbiti napad višestruko brojnijih snaga

---

<sup>125</sup> Partizanska i Komunistička represija ... str. 64.

<sup>126</sup> Zbornik, tom V, knj. 35, dok. 147.

<sup>127</sup> Zbornik, tom V, knj. 35, dok. 120.

NOV na Koprivnicu, nanijevši im pritom teške gubitke.<sup>128</sup> Nakon toga je sa zapada krenuo protunapad na Virovitički mostobran vođen dijelovima Prve kozačke konjaničke divizije u sklopu Werhmachta i domobranskom pukovnijom. Fronta se je nakon nekoliko dana borbe stabilizirala između Pitomače i Virovitice gdje je unatoč žestokim borbama sa manjim izmjenama i ostala nekoliko tjedana. Na istočnoj strani mostobrana se za to vrijeme sve više osjećao pritisak njemačkih snaga koje su se povlačile iz Bosne. Uz to, mostobran se je uskoro našao i pod napadom domobrana sa juga.<sup>129</sup>

Našavši se u otvorenom ratu nakon godina prepada i sličnih manjih akcija partizani na virovitičkom području su se našli jako pritisnuti sa svih strana te su gubitci u ljudstvu i opremi nezadrživo rasli pod snažnim napadima na tri fronta te su na sva tri premoć u ljudstvu imale Sile Osovine. Probleme NOV stvaraju i česte taktičke greške, tako zapovijed da se vojnici kamufliraju stiže tek 22. siječnja 1945. godine,<sup>130</sup> a predaja dijela Kozaka koja je objeručke prihvaćena se pokazuje kao zamka u kojoj NOV gubi položaje u Vukosavljevici koje kasnije danima pokušava vratiti.<sup>131</sup> Uz te gubitke treba spomenuti i povlačenje sovjetske pješadijske pukovnije sa mostobrana prema Barcsu 20. siječnja a samim time i povlačenje njihovih haubica i minobacača koji su podržavali partizanske snage na zapadu mostobrana.<sup>132</sup>

Ispitivanjem zarobljenika se je saznalo da su naredbe za probijanje virovitičkog mostobrana pod svaku cijenu i da je početak finalnog proboja zakazan za 6. veljače. Uz to dio jedinica koje je NOV imala na teritoriju virovitičkog mostobrana, 12. korpus je nedavno bio kreiran i mahom popunjen svježim regrutima te je zato i trpio znatno veće gubitke od ostalih jedinica te nije bio spreman za daljnju akciju.<sup>133</sup> Znajući da se nalazi u nezavidnoj situaciji NOV preko Terezinog Polja i Barcsa je organizirala zbjeg naroda, novih organa vlasti i pozadinskih jedinica prema Vojvodini kako bi spriječili njihov pad u ruke nadirućim snagama. Glavni napad sa istoka je vođen od strane 7. SS dobrovoljačke gorske divizije "Prinz Eugen" i nekoliko teških tenkova te se je pokazao kao nezaustavljiv partizanskim snagama. Uvidjevši to partizanske snage se povlače dijelom prema mostu u Terezinom Polju a dijelom u obronke Bilogore izbjegavajući da se nađu u okruženju. Povlačenja su odrađena pod okriljem noći sa 8. na 9. veljače tako da se što manje „telegrafira“ protivniku situacija te da se na taj način smanje

---

<sup>128</sup> Obhodaš, Amir: Ustaška vojnica, druga knjiga, str. 400

<sup>129</sup> Velagić, Savo: Virovitica u NOB i socijalističkoj revoluciji, str. 217

<sup>130</sup> Velagić, Savo: Virovitica u NOB i socijalističkoj revoluciji, str. 126

<sup>131</sup> Velagić, Savo: Virovitica u NOB i socijalističkoj revoluciji, str. 119

<sup>132</sup> Velagić, Savo: Virovitica u NOB i socijalističkoj revoluciji, str. 124

<sup>133</sup> Velagić, Savo: Virovitica u NOB i socijalističkoj revoluciji, str. 134

nepotrebni gubitci. Ne znajući za to da su se partizani gotovo u potpunosti povukli njemačke postrojbe napreduju polako ali nakon što shvaćaju da se pred njima više ne nalazi otpor ulaze u Viroviticu 9. veljače.<sup>134</sup>

Nakon tog neuspjeha se snage preimenovane Jugoslavenske Armije na području Virovitice tek bave manjim diverzijama i usporavanjem protivnika oštećivanjem cesta i pruga sve do kraja travnja kada ostatak fronte sa istoka ponovno dolazi do Virovitice te jedinice 3. Armije JA i 13. pukovnija bugarske 1. vojske finalno oslobađaju Viroviticu u uličnim borbama vođenim 25. travnja 1945. godine. Borbe u okolici Virovitice su se nastavile do 29. travnja sa 3. Armijom koja se je pokušavala probiti uz Dravu prema Austriji i time spriječiti povlačenje neprijateljskih snaga u Austriju i njihovu predaju zapadnim Saveznicima. Da je to cilj snaga koje su se povlačile su saznali od zarobljenih časnika te su si kao cilj zadali da to spriječe. Kozaci koji su već jednom pod navodnom predajom prevarili partizanske snage i skupo ih koštali 29. travnja ponovno traže da se predaju. Nakon što je njihova predaja odbijena osim ako se bezuvjetno predaju ostavljajući oružje u rovovima, započinje borba s njima i bivaju istjerani sa svojih položaja u Pitomaču gdje ih jedinice 3. Armije sustižu slijedećeg dana. Time je rat na području Virovitičke općine završio nakon pune četiri godine rata. Tijekom rata iz virovitičkog kotara se je u NOB-u aktivno borilo 5.500 boraca a u raznim antifašističkim organizacijama sudjelovalo je više od 10.000 osoba.<sup>135</sup> Narod koji je sudjelovao u zbjegu se je počeo vraćati tijekom svibnja te se je našao u potpuno novoj državi i potpuno promijenjenom svijetu.

## **6.2. Osiguranje vlasti nakon rata**

Već nakon prvog oslobađanja Virovitice partizanske snage sakupljaju podatke o odnosu stanovništva kao cjeline ali i građana kao pojedincima prema njima i prema oslobođenju. Tako se NOO-ima daje na znanje da neodložno počnu prikupljati podatke o zločinima okupatora, a Glavni štab NOV traži redovita izvješća političkih komesara o raspoloženju naroda. Tako štab VI. korpusa NOV u izvještaju Glavnom štabu NOV od 18. listopada 1944. godine navodi da je prema njihovu mišljenju odnos Hrvata prečesto indiferentan budući da im je teško povjerovati

---

<sup>134</sup> Velagić, Savo: Virovitica u NOB i socijalističkoj revoluciji, str. 217

<sup>135</sup> Virovitički zbornik, str. 297

da je ovo kako je navedeno u tekstu prva prava domovina Hrvatska. Za Srbe se navodi da očekuju da će se njihova teška ekonomska situacija nastala kroz godine represija ubrzano promijeniti za što nema mogućnosti a za Nijemce se navodi da izuzev par izuzetaka "svi su fašistička gamad".<sup>136</sup> Da bi potakli što bolji odnos građana gradova koji su kroz cijeli rat bili neprijateljska uporišta OZN-a pazi na odnos vojske te izrazito pazi na prijestupe poput krađe i nečistoće vojnika pokušavajući ostaviti što bolji dojam. Tako se pridaje dosta truda tome da se iz gradova ne izvlači nikakav materijal osim ratnog i sanitetskog, barem dok se ne pohapse svi "neprijateljski tipovi" i ne učvrsti vlast razbijanjem svakog otpora.<sup>137</sup> Za neprijatelje se navode ne samo ustaše, nego i "mačekovci" tj. članovi HSS-a koji nisu do tada pristupili NOB-u. „Mačekovci" se najčešće prozivaju kao primarni oponent kako se rat polako privodi kraju te koji agitira protiv odlaska u NOV i protiv Crvene Armije što je dovelo do nekoliko incidenata sa vojnicima Crvene Armije.<sup>138</sup> Također se budno pazi i na one koji su pod amnestijom pristupili NOV. U slučaju da se je naknadno doznalo za neki njihov zločin ili bi dezertirali ili se smatralo da i dalje gaje simpatije prema nekoj drugoj vlasti ili stranci bili bi saslušani i strijeljani.<sup>139</sup> Tako je Jušić Mijo iz Virovitice strijeljan zbog komentara kako je "vjetar odnio U sa službeničkih željezničkih kapa, pa će odnijeti i partizansku zvijezdu" dok je Hrgovac Martin iz Špišić Bukovice strijeljan jer je rekao da je njemačka vojska bila dočekanu širokih ruku dok odnos prema sovjetskoj vojsci nije takav. Sama strijeljanja su često držana u tajnosti a zapisnici saslušanja su neredovito vođeni.<sup>140</sup>

Sa krajem rata ne prestaje "čišćenje gradova i mjesta" od "narodnih neprijatelja".<sup>141</sup> Kao isti se ovdje počinje navoditi i kler koji do tada nije spominjan, te ga se često navodi kao suučesnika u zločinima koje su počinili ustaše, premda je termin zločin uzet dosta široko primjerice navodi se krivnja pojedinaca za krivo obrazovanje mladih da budu vjerni NDH, premda se cijela Crkva i vjera ne osuđuju izrijeком.<sup>142</sup> Za kadrove koji određuju te presude se navodi da su zbog svoje slabe naobrazbe često nepripremljeni za tu vrstu posla. Ali u nedostatku boljih i dalje ostaju na dužnosti čak i u slučajevima većih propusta, te im se samo dodjeljuju ukori ili se nešto više prati njihov daljnji rad.<sup>143</sup> S vremenom smrtnе kazne se polako zamjenjuju kaznama konfiskacije, prisilnog rada i gubitkom nacionalne časti čime se situacija polako

---

<sup>136</sup> Partizanska i Komunistička represija ... str. 69

<sup>137</sup> Partizanska i Komunistička represija ... str. 71

<sup>138</sup> Partizanska i Komunistička represija ... str. 100

<sup>139</sup> Partizanska i Komunistička represija ... str. 111

<sup>140</sup> Partizanska i Komunistička represija ... str. 114

<sup>141</sup> Partizanska i Komunistička represija ... str. 164

<sup>142</sup> Partizanska i Komunistička represija ... str. 226

<sup>143</sup> Partizanska i Komunistička represija ... str. 164

smiruje. Ipak, treba navesti da je od 68 presuda na području Virovitice svega 10 oslobađajućih dok su sve ostale završile sa osudama, te da je od 68 optuženika 65 bilo hrvatske nacionalnosti dok je troje bilo srpske.<sup>144</sup>

To navješćuje ponovnu pojavu starih problema između Hrvata i Srba. S povratkom srpskog stanovništva koje je bilo prisilno preseljeno dolazi do trzavica u slučajevima u kojima je njihova prijašnja zemlja u međuvremenu već bila dodijeljena nekome. Također dolazi do žalbi na povratnike da vrijeđaju i odbijaju suradnju sa osobama hrvatske nacionalnosti te da zahtijevaju rukovodeće pozicije u organizacijama nove države. Za to vrijeme se osobe hrvatske nacionalnosti protjeruje zbog njemačkih prezimena iako nisu bili članovi njemačkih udruženja, te zbog navodnih zločina koji im nisu dokazani ili nisu njihova krivnja. Istovremeno dolazi do ubijanja zarobljenika hrvatske nacionalnosti od strane V. proleterske crnogorske brigade u blizini Suhopolja. Navodi se da dobra volja nastala teškom situacijom osoba interniranih u Srbiju tijekom početka rata ubrzano nestaje takvim postupcima i time se situacija ponovno vraća u stanje kakvo je bilo i prije četiri godine mukotrpnog rata.<sup>145</sup> Tim pitanjem se pozabavio i CK KPH te je tako na sjednici od 26. srpnja 1945. godine nacionalni šovinizam naveden kao jedan od najvećih problema s kojima se susreće nova Jugoslavija. Kao primjer se među drugima navodi i situacija u okolici Virovitice sa već navedenim problemom srpskih povratnika ali se istovremeno navodi da treba pronaći i zadnje tragove ustaštva te ubrzati rad sudova na dodjeljivanju kazni onima koji su surađivali sa NDH i okupatorima te da će daljnjim praćenjem situacije i strogim kažnjavanjem prestupnika bez obzira na nacionalnost situacija popraviti. Tako da se ipak primjećuje rad na samoj situaciji. Odnos prema Mađarima i Nijemcima je s druge strane bio otvoreno neprijateljski kako je i vidljivo iz ranijih komentara o tome da su svi gotovo bez iznimke fašisti. Mađari koji su dobrovoljno ili od strane partizana iseljeni u Mađarsku nemaju pravo povratka dok se sve Nijemce koji su bili učlanjeni u Kulturbund iseljava izuzev ako je netko od njih iznimno potpomagao NOB. Premda okrutan postupak, usporediv je sa drugim sličnim postupcima prema njemačkom stanovništvu diljem Europe.

Do kolovoza 1945. godine su sa virovitičkog područja raspušteni svi logori sa zarobljenicima izuzev logora u Koriji zbog pojave pjegavog tifusa među zarobljenicima te je doktor prepisao karantenu ali je i on slijedeći mjesec raspušten.<sup>146</sup> Pojedine grupe zaostalih ustaša i križara se tada još nalaze na području oko Virovitice ali lokalne vlasti pretpostavljaju

---

<sup>144</sup> Partizanska i Komunistička represija ... str. 432

<sup>145</sup> Partizanska i Komunistička represija ... str. 300

<sup>146</sup> Partizanska i Komunistička represija ... str. 376

da će se nakon predaje jednog njihovog poručnika i ostali ubrzo predati te smatraju da nisu svi teži zločinci te da bi bilo najbolje one koji neće biti strijeljani prebaciti u Zagreb jer ih lokalne vlasti više nemaju gdje smjestiti nakon raspuštanja logora niti ih imaju čime hraniti.<sup>147</sup> Time polako zamire progon te se vlasti okreću obnovi države.

Ta obnova države je prema zamislima velikih sila trebala ići prema obnovi višestranačja i demokraciji ali se ubrzo i na području kotara Virovitica mogu vidjeti prvi koraci prema uvođenju komunističkog sistema. Na rukovodeće pozicije u gradu dolaze većinom donedavni vojni zapovjednici premda se nekoliko puta navodi da imaju problema sa snalaženjem u promijenjenim okolnostima ali se zato umjesto traženja drugih kadrovskih rješenja radije pristupa njihovom što bržem obrazovanju da bi ih se što prije pripremilo za kvalitetan rad.<sup>148</sup> Kao primjer se može uzeti već u ovom radu navedenog Mirka Fiketa koji iako tek slabo kućno obrazovan nakon završetka rata postaje članom Kotarskog komiteta KP Hrvatske u Virovitici, šefom odsjeka za zdravlje i socijalnu politiku u kotaru i članom Suda časti.<sup>149</sup> Jedan od drugih problema koji se također pojavljuje je tendencija da se problemi rješavaju "partizanski" tj. na što jednostavniji način bez obzira na zakonitost samog postupka.<sup>150</sup> Unatoč velikoj moći koja se nakon pobjede u ratu nalazi u rukama članova KPJ a samim time i KPJ, komunistička partija ostaje organizacija sa razmjerno malim brojem članova. Tako do siječnja 1947. godine na području kotara Virovitice ima 612 članova partije što je desetorostruki porast naspram situacije s početka sukoba ali ako se uzmu u obzir promijenjene okolnosti, broj bi mogao biti i znatno veći. Da bi se pristupilo partiji i dalje se prolazi kroz proces kandidiranja i provjere od strane partije koja u tom pogledu i dalje funkcionira kao tajna organizacija s jedinom razlikom što se više nema potrebe skrivati od vlasti jer ona reprezentira vlast. Drugi razlog malom broju članova se može pronaći u držanju visokih standarda u nekim pitanjima te velikom broju isključenih iz partije iz tih razloga. Tako je te iste 1947. godine iz partije isključeno 69 osoba i 26 se je našlo pod opomenom. Najčešći su razlozi ne dolaženje na sastanke, ne izvršavanje obaveza prema državi i ne plaćanje članarine.<sup>151</sup> Tu svoju numeričku slabost partija nadopunjava rukovođenjem vanpartijskih organizacija koje se vode preko članova partije koji su zaduženi u odborima ostalih organizacija i koji "uza sebe drže širi krug ljudi preko kojih izvršuju zadatke, kao na primjer sa odborima Fronte, Omladinskom organizacijom, a i ostalim

---

<sup>147</sup> Partizanska i Komunistička represija ... str. 415

<sup>148</sup> Partizanska i Komunistička represija ... str. 70

<sup>149</sup> Narodni Heroji Jugoslavije, str. 142; Partizanska i Komunistička represija ... str. 222

<sup>150</sup> Partizanska i Komunistička represija ... str. 222

<sup>151</sup> Hrvatska u izvještajima partijskih komiteta 1945-1948. (M. Štambuk-Škalić, M. Jukić), str. 247

društvenim organizacijama, kao što je Sloga i Prosvjeta u kojima su glavna motorna snaga partijska i SKOJ-evska organizacija i to naročito na području kotara, dok u Gradu većinom partijska organizacija sprovodi svoje odluke i izvršava zadatke, preko sindikalne organizacije, Fronte, Omladine i AFŽ-a."<sup>152</sup>

Uz rad kroz vanpartijske organizacije Partija se velikim dijelom posvećuje onemogućivanju političkih suparnika, tako se i u izvještaju za 1947. godinu pojavljuju podaci o akcijama "reakcije", "Mačkovaca", Katoličke i Pravoslavne Crkve, Ustaša i Četnika koje se sve prikazuje kao gotovo jednake neprijatelje novog poretka.<sup>153</sup> Te akcije koje Partija budno prati se većinom svode na širenje raznih glasina, kočenje radova oko obnove, ne obavljanje dužnosti prema državi i pozivanje na glasanje za Kutiju bez liste. Da bi se objasnio fenomen kutije bez liste treba spomenuti prve poratne izbore za Ustavotvornu skupštinu 11. studenog 1945. godine na kojima se je zbog progona suparnika kao jedina lista prijavila lista Narodnog fronta te je odnijela pobjedu sa 90,48% glasova. Sličan princip se je nastavio i sa izborima za kotarske i mjesne narodne odbore. Kao jedan od problema navodi se i varanje birača od strane reakcije što druga kutija predstavlja ali i dalje do 1947. godine postotak s kojim pobjeđuje lista koju predstavi Partija dostiže 95%.<sup>154</sup>

### 6.3. Obnova

Sa osiguranom vlašću slijedeći zadatak je bila obnova države. Jedan od glavnih ciljeva te obnove nakon završetka rata je bilo i brisanje tragova starog društveno-političkog poretka. Rješavanje vlasničkih odnosa bio je značajan segment u ostvarivanju tih ciljeva pa je već u svibnju 1945. donesen Zakon o oduzimanju ratne dobiti stečene za vrijeme neprijateljske okupacije, u lipnju Zakon o konfiskaciji i izvršenju konfiskacije, u srpnju Zakon o suzbijanju nedopuštene trgovine, nedopuštene špekulacije i privredne sabotaže, a u kolovozu Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji. Svi navedeni zakoni bili su među prvim donesenim zakonima uopće, i to prije izbora za Ustavotvornu skupštinu. Na taj se način htjelo iskoristiti pozitivan zamah nastao nakon rata, zadovoljiti seljačko stanovništvo i pripadnike partizanskog pokreta,

---

<sup>152</sup> Hrvatska u izvještajima partijskih komiteta 1945-1948. (M. Štambuk-Škalić, M. Jukić), str. 248

<sup>153</sup> Hrvatska u izvještajima partijskih komiteta 1945-1948. (M. Štambuk-Škalić, M. Jukić), str. 246

<sup>154</sup> Hrvatska u izvještajima partijskih komiteta 1945-1948. (M. Štambuk-Škalić, M. Jukić), str. 246



ali i dodatno učvrstiti vlast.<sup>155</sup> Kroz prva dva zakona imovina svih osoba koje su se kompromitirale suradnjom sa neprijateljem ili čiji vlasnici nisu preživjeli ratna zbivanja bi bila zapečaćena<sup>156</sup> i podržavljena. Budući da su tvornice i trgovine djelovale i za vrijeme NDH te time potpomagale režim gotovo automatski bi bile oduzete.<sup>157</sup> Podržavljivanjem tvornica istovremeno bi se pod kontrolu stavila i njihova proizvodnja koja bi se uskoro našla pod upravom partijskih rukovodioca.<sup>158</sup> Donošenjem zakona o suzbijanju nedopuštene trgovine izbacuje se s tržišta i preostale trgovce te je tako do 1947. godine vrata zatvorilo i posljednja dva slobodna trgovca u virovitičkom kotaru u korist potrošačkih zadruga pod državnom kontrolom.<sup>159</sup>

Zakonom o agrarnoj reformi i kolonizaciji se je ponovno pokušalo doskočiti teškoj situaciji većine seljaka te je tome pripomogla već podržavljena zemlja ali da bi se namirila potrebna količina pristupilo se i podržavljivanju zemlje u vlasništvu vjerskih zajednica, primarno Katoličke i Pravoslavne Crkve. Unatoč žalbama tih organizacija njihove primjedbe većim dijelom nisu uzete u obzir te je zemlja razdijeljena seljacima.<sup>160</sup> Pritom je Srpska pravoslavna crkva imala i veći problem što se dio svećenika nije do tada niti vratio na područje svojih manastira te je u tim slučajevima dolazilo do znatnih malverzacija.<sup>161</sup> Kao podatak o količini zemlje koja je tijekom agrarne reforme bila preraspodijeljena govori informacija da je na početku 1947. godine članstvo Komunističke Partije na području kotara Virovitica se sastojalo od 261 siromašnog seljaka sa manje od 7 jutara zemlje, 165 članova je imalo posjed srednje veličine, a imućnih sa preko dvadeset jutara je bilo osmero. Nakon podjele zemlje taj sastav se je preoblikovao u 68 siromašnih seljaka do 7 jutara zemlje, 290 članova sa posjedom srednje veličine, i samo 3 imućnija člana.<sup>162</sup> Uz to na zemlji dobivenoj reformom se osnivaju i seljačke radne zadruge od kojih je prva na području kotara zadruga Andrije Hebranga u Suhopolju osnovana 2. veljače 1946. god. Do kraja 1947. godine broj zadruga se povećao na 9 te Partija smatra da su potpuni uspjeh i planirali su nastaviti sa osnivanjem budući da i dalje ima interesenata. U zadruge se većinom uključuju najsiromašniji seljaci, ali Kotarski komitet

---

<sup>155</sup> Agrarna reforma i oduzimanje imovine Srpskoj pravoslavnoj crkvi na području Pakračke eparhije 1945.–1948. godine str. 521.

<sup>156</sup> Partizanska i Komunistička represija ... str. 140

<sup>157</sup> Partizanska i Komunistička represija ... str. 157

<sup>158</sup> Hrvatska u izvještajima partijskih komiteta 1945-1948. (M. Štambuk-Škalić, M. Jukić), str. 250

<sup>159</sup> Hrvatska u izvještajima partijskih komiteta 1945-1948. (M. Štambuk-Škalić, M. Jukić), str. 253

<sup>160</sup> Agrarna reforma i oduzimanje imovine Srpskoj pravoslavnoj crkvi na području Pakračke eparhije 1945.–1948. godine str. 525

<sup>161</sup> Agrarna reforma i oduzimanje imovine Srpskoj pravoslavnoj crkvi na području Pakračke eparhije 1945.–1948. godine str. 549

<sup>162</sup> Hrvatska u izvještajima partijskih komiteta 1945-1948. (M. Štambuk-Škalić, M. Jukić), str. 247

Virovitice je smatrao da će i ostali se početi pridruživati u većim brojevima kada počnu stizati prvi uspjesi. Kao jedine probleme oko zadruga smatraju da se u njih pokušavaju uključiti i osobe koje žele na temelju tuđeg rada ugodno živjeti te njih pokušavaju uhvatiti na djelu a problem stvara i želja određenih osoba da izađu iz zadruga ali Partija smatra da bi se to riješilo da je potrebno ih samo dovoljno obrazovati o prednostima zadruga.<sup>163</sup>

Uz namirbu seljaka i boraca NOB-a nove vlasti se također izrazito bave obnovom ratom pogođenog kotara. Kao primarni problemi koji se na tom polju nameću su neplaćanje poreza, odbijanje odlaska u radne akcije i općenito nedovoljan rad u poduzećima. Kotarske vlasti su imale problem prikupiti sav porez iz razloga što je bio razmjernan veličini posjeda te se je većina bogatijih seljaka žalilo da im jednostavno nije moguće platiti takve količine. Ipak, u izvještaju Kotarskog komiteta za 1947. godinu se navodi se da je bez prisile i sa samo apelacijom putem sastanaka skupljeno 65% poreza u N.O. Špišić Bukovica za primjer.<sup>164</sup> Sličan je problem i sa javnim radovima gdje se većina stanovništva odaziva ali osobe koje se ne odazovu unose razdor jer dolaze ideje i drugima da prestanu dolaziti na takve akcije. Također se napominje da sličnu akciju provode i reakcionarni elementi kojima je cilj zaustaviti svaki rad, pa i rad na obnovi.<sup>165</sup>

Obnova kotara premda je u nekim područjima bila dobra, u drugima je višestruko zaostajala. Tako premda je Gradska elektrana popravljena nakon što je tijekom rata bila spaljena, ona je bila nedovoljna za potrebe grada što je još bilo jasno i prije rata, ali će se Virovitica povezati na mrežu SR Hrvatske tek 10. rujna 1956. godine.<sup>166</sup> Stambena situacija u kotaru je bila dobra sa jedinom potrebom izgradnje zgrada za koloniste, ali zato u samom gradu Virovitici premda je tijekom te godine obnovljeno 48 stanova i u izgradnji se nalazila zgrada sa 12 dodatnih stanova potražnja je bila višestruko veća od ponude.<sup>167</sup> Kao još jedan od velikih planova uzeto je obrazovanje stanovništva, što odraslog, što novih generacija, te je do kraja 1947. godine na području kotara funkcioniralo 57 škola a premda je u školskoj god 46/47. opismenjeno svega 256 starijih osoba, cilj je bio postupno povećavati broj polaznika.<sup>168</sup> Uz napore oko obrazovanja i obnove trebalo bi napomenuti da je određeni trud uložen i u kulturni

---

<sup>163</sup> Hrvatska u izvještajima partijskih komiteta 1945-1948. (M. Štambuk-Škalić, M. Jukić), str. 253

<sup>164</sup> Hrvatska u izvještajima partijskih komiteta 1945-1948. (M. Štambuk-Škalić, M. Jukić), str. 245

<sup>165</sup> Hrvatska u izvještajima partijskih komiteta 1945-1948. (M. Štambuk-Škalić, M. Jukić), str. 246

<sup>166</sup> Virovitički zbornik, str. 594

<sup>167</sup> Hrvatska u izvještajima partijskih komiteta 1945-1948. (M. Štambuk-Škalić, M. Jukić), str. 252

<sup>168</sup> Hrvatska u izvještajima partijskih komiteta 1945-1948. (M. Štambuk-Škalić, M. Jukić), str. 249

napredak unutar kotara, tako da je još tijekom 1945. godine ponovno profunkcioniralo Virovitičko kazalište sa prvom izvedbom na dan izbora 11. studenog 1945. godine.<sup>169</sup>

---

<sup>169</sup> Virovitički zbornik, str. 372

## 7. Zaključak

Sa krajem Prvog svjetskog rata i raspadom Austro – Ugarske Virovitica kao i ostatak Hrvatske ulazi u sklop Kraljevine SHS. Time dolazi do prekida veza prema ostatku Monarhije a Virovitica koja je do tada bila odlično prometno povezana prema Ugarskoj ostaje bez tih veza. Sa prekidom prometnih i političkih konekcija dolazi i do nestanka velikog dijela dotadašnjeg kapitala koji odlazi sa prijašnjim velikašima te Virovitica počinje gospodarski stagnirati. Sa tom gospodarskom stagnacijom dolazi i do političkih previranja uzrokovanih nestabilnošću nove države i većim brojem doseljenika primarno srpske nacionalnosti koji dolaze nakon provođenja agrarne reforme iz 1919. godine. To stanovništvo, velikim dijelom lojalno novim vlastima dolazi u konflikt sa starosjedilačkim primarno hrvatskim stanovništvom, nezadovoljnim nastalom situacijom. Zbog tih političkih trzavica gradske vlasti imaju problema izglasati i najmanje promjene te se kao jedini veći uspjeh tog perioda može uzeti proglašenje Virovitice gradom 1921. godine. Već ionako teška politička i gospodarska situacija postaje još teža sa početkom Velike gospodarske krize koja gotovo u potpunosti zaustavlja ikakav rast grada. Gradske vlasti da bi se zadržale izvan bankrota vode se pogubnom politikom smanjivanja plaća službenicima te samo pogoršavaju katastrofalnu situaciju. Unatoč lošoj ekonomskoj situaciji grad se nastavlja kulturno uzdizati te u međuratnom periodu dolazi do osnivanja novih kulturno – prosvjetnih društava, izgradnje Doma kulture i osnivanja većeg broja novina.

U politici prve uspjehe nakon kraja Prvog svjetskog rata polučuje Komunistička partija. Njezina skora zabrana ju osuđuje da nastavi preživljavati kao tajna organizacija, te se nakon toga Hrvatska seljačka stranka profilira kao sve veća politička snaga na području kotara Virovitice. HSS obećava borbu protiv centralizma i borbu za bolje životne uslove što nailazi na pozitivan odjek u lokalnom većinom hrvatskom stanovništvu. Slična situacija se ponavlja i u ostatku Hrvatske te zbog te rastuće snage HSS-a i sve kompliciranije internacionalne situacije 1939. godine dolazi do sporazuma Cvetković – Maček nakon kojega dolazi do osnivanja Banovine Hrvatske sa određenom autonomijom unutar ostatka Kraljevine. Takav rasplet događaja pobuđuje nade i velikog dijela građana Virovitice da će se i politička i gospodarska situacija u gradu naglo promijeniti na bolje. Ipak, kreacija Banovine Hrvatske dovodi i do nezadovoljstva mnogih koji smatraju da je njezina kreacija tek loš kompromis koji se mogao i bolje odraditi. Nove vlasti započinju nekoliko novih projekata ekonomske i političke prirode, ali ti projekti nemaju dovoljnu ekonomsku snagu te se pokazuju kao premalo, prekasno.

Dvije godine kasnije sa objavom rata između Sila Osovine i Kraljevine Jugoslavije Virovitica ubrzo pada pod njemačku okupaciju a nakon toga postaje dio novoosnovane NDH. Vlasti NDH ubrzo nakon preuzimanja kontrole nad Viroviticom započinju progon političkih i rasnih neprijatelja te time potiču oružani otpor, u prvom redu ugroženih Srba i komunista te drugih protivnika novog režima. Nakon prvih susreta sa vojnim snagama NDH većina tih pobunjenih oružanih skupina završava ili poražena ili uhvaćena ali njihove preostale borce komunistička partija uspijeva udružiti pod svojim zapovjedništvom. Umjesto dotadašnjeg izravnog sučeljavanja i slabe pokretljivosti prethodnih grupa nastavlja se boriti gerilskim ratovanjem i polučuje prve rezultate na području Virovitičkog kotara protiv snaga NDH koje sa svakim porazom postaju sve manje sposobne za kontrolu teritorija te se sve više zatvaraju u grad. Sa većom slobodom kretanja snage partizana pod zapovjedništvom Komunističke Partije zauzimaju djelomičnu ili kompletnu kontrolu nad okolnim mjestima te uspostavljaju svoje paralelne organe vlasti. Ipak, u slučaju nužde ne povezuju se s teritorijem te radije izbjegavaju veće i naoružanije vojne jedinice NDH i njezinih saveznica koje bi bile poslane da ih okruže i unište. Uz te sve veće vojne poraze i promašene prilike vlasti NDH se također moraju boriti i protiv samovolje svojih saveznica i njihovih nacionalnih manjina, a na području Virovitice to se primarno odnosi na njemačku i mađarsku nacionalnu manjinu. Zbog tih navedenih razloga počevši od 1943. godinom jedinice partizana u području oko Virovitice se osjećaju dovoljno snažnima da započnu napade i na sam grad te ga na taj način pokušavaju uništiti kao neprijateljsko uporište. To zbog taktičkih grešaka jedinicama partizana polazi iz ruke tek iz trećeg pokušaja 5. listopada 1944. godine kada sa oslobađanjem Virovitice i sovjetskim ulaskom na mađarsku teritoriju preko Drave odsijecaju veći dio Wehrmachtovih i NDH snaga prema istoku koje se zbog toga obrušavaju na taj mostobran sa ciljem da ga probiju da bi bile u mogućnosti nastaviti povlačenje prema Njemačkoj. Nakon 4 mjeseca borbi sovjetske i partizanske snage su prisiljene odstupiti te predati grad napadajućim jedinicama te se uspijevaju vratiti u Viroviticu tek 25. travnja 1945. godine.

Sa krajem rata partizanske jedinice dovršavaju preuzimanje vlasti u svoje ruke te njihovi časnici i rukovodioci, mahom članovi Komunističke Partije preuzimaju vlast u gradu i okolici. Sa krajem rata tragaju za zaostalim protivnicima njihovoj i vojnoj i političkoj prevlasti te počinju organizaciju kotara i države prema komunističkim načelima. Da bi to postigli u kratkom roku izglasavaju i provode nekoliko zakona kojima je cilj preuzimanje imovine imućnijih stanovnika, preuzimanje tvornica i njihove proizvodnje te agrarna reforma kojom bi se učvrstili na vlasti. Istovremeno sa osiguravanjem vlasti teče proces obnove, ali dosta usporeno na nekim

područjima te se tragovi rata vide i nekoliko godina nakon završetka sukoba. Kao krivca za navedeno stanje Partija navodi političke protivnike koji pokušavaju zaustaviti napredak države, tako da premda se KPJ nalazi na vlasti i dalje se djelomično ponaša kao ilegalna organizacija koja smatra da ju protivnici vrebaju na svakom koraku.

## **8. Bibliografija**

### **8.1.Izvori**

#### **Arhivska građa**

##### Arhivska građa (neobjavljeni izvori)

Ministarstvo unutrašnjih poslova Nezavisne Države Hrvatske, HR-HDA-223

Ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja NDH, HR-HDA/S – 1351

Oblasni odbor Antifašističke fronte žena Osijek HR-HDA-1866

##### Objavljena arhivska građa

Građa za historiju narodnooslobodilačkog pokreta u Slavoniji, knj. 2 Izdanje Historijskog Instituta Slavonije, Slavonski brod, 1963.

Građa za historiju narodnooslobodilačkog pokreta u Slavoniji, knj. 5 Izdanje Historijskog Instituta Slavonije, Slavonski brod, 1966.

Građa za historiju narodnooslobodilačkog pokreta u Slavoniji, knj. 7 Izdanje Historijskog Instituta Slavonije, Slavonski brod, 1970.

Građa za historiju narodnooslobodilačkog pokreta u Slavoniji, knj. 8 Izdanje Historijskog Instituta Slavonije, Slavonski brod, 1973.

Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti Slavonija, Srijem, Baranja, Slavonski Brod, 2006.

Zbornik dokumenata i podataka NOR-a tom V – Dokumenti NOVJ – Borbe u Hrvatskoj, knj. 5. Borbe u Hrvatskoj 1942. god., Vojnoizdavački zavod "Vojno delo", Beograd, 1954.

Zbornik dokumenata i podataka NOR-a tom V – Dokumenti NOVJ – Borbe u Hrvatskoj, knj. 8. Borbe u Hrvatskoj 1942. god., Vojnoizdavački zavod "Vojno delo", Beograd, 1955.

Zbornik dokumenata i podataka NOR-a tom V – Dokumenti NOVJ – Borbe u Hrvatskoj, knj. 12. Borbe u Hrvatskoj 1943. god., Vojnoizdavački zavod "Vojno delo", Beograd, 1955.

Zbornik dokumenata i podataka NOR-a tom V – Dokumenti NOVJ – Borbe u Hrvatskoj, knj. 21. Borbe u Hrvatskoj 1943. god., Vojni istoriski institut Jugoslovenske Narodne Armije, Beograd, 1958.

Zbornik dokumenata i podataka NOR-a tom V – Dokumenti NOVJ – Borbe u Hrvatskoj, knj. 25. Borbe u Hrvatskoj 1944. god., Vojni istoriski institut Jugoslovenske Narodne Armije, Beograd, 1959.

Zbornik dokumenata i podataka NOR-a tom V – Dokumenti NOVJ – Borbe u Hrvatskoj, knj. 26. Borbe u Hrvatskoj 1944. god., Istoriski institut Jugoslavenske Narodne Armije, Beograd, 1961.

Zbornik dokumenata i podataka NOR-a tom V – Dokumenti NOVJ – Borbe u Hrvatskoj, knj. 34. Borbe u Hrvatskoj 1944. god., Vojnoistorijski institut, Beograd, 1966.

Zbornik dokumenata i podataka NOR-a tom V – Dokumenti NOVJ – Borbe u Hrvatskoj, knj. 35. Borbe u Hrvatskoj 1944. god., Vojnoistorijski institut, Beograd, 1967.

## **Novine**

Hrvatski tjednik God 3/1941, broj 3.

Proletarac : Glasilo Socijal. Radničke Partije Jugoslavije (komunista) i Mjesnog Radničkog Sindikalnog Vijeća za Viroviticu God I/1920., br. 2

Narodne Novine br. 16/1941

Virovitičan : glasilo za promicanje narodnih interesa, XXII/1920., br. 30



## 8.2.Literatura

### Članci

Balta, I. Kolonizacija u Slavoniji od početka XX. stoljeća s posebnim osvrtom na razdoblje 1941. – 1945. godine, Rad. Zavoda povij. znan. HAZU Zadru, sv. 43/2001, str. 459-478.

Car, Tomislav, Agrarna reforma i oduzimanje imovine Srpskoj pravoslavnoj crkvi... Časopis za suvremenu povijest, br. 2. 2011., str. 521.-550.

Dizdar, Z. Bjelovarski ustanak od 7. do 10. travnja 1941. Časopis za suvremenu povijest, br. 3., 581.-609. (2007)

Miškuljin, I. Parlamentarni izbori i stranačke borbe u virovitičkom i slatinskom kotaru 1919.-1929. Časopis za suvremenu povijest God. 35., br. 3., 859.-885. Zagreb: 2003.

Miškuljin, I. Politički odnosi u Virovitici 1922. – 1923. Scrinia slavonica 6 (2006), 305-341.

Regan, K. Srpski kulturni klub i Banovina Hrvatska. Časopis za suvremenu povijest, br. 2., 397.-424. (2008)

Škiljan F. Organizirano masovno prisilno iseljavanje Srba iz Hrvatske 1941. godine. Stanovništvo 2/2012, 1.-34.

Škiljan F. Stradanje Srba, Roma i Židova u virovitičkom i slatinskom kraju tijekom 1941. i početkom 1942. godine. Scrinia slavonica 10 (2010), 341-365.

Štambuk-Škalić, M.; Jukić, M. Hrvatska u izvještajima partijskih komiteta 1945-1948. Fontes 17(2011), str. 236. – 342.

Vrbošić, J. Kategorije i brojčano stanje kolonista u Slavoniji i Baranji između dva svjetska rata Druš. istraž. Zagreb/god. 6 (1997), BR. 2-3 (28-29), str. 311-325

## **Knjige**

Goldstein, Ivo: Holokaust u Zagrebu, Novi Liber, Židovska općina Zagreb, Zagreb, 2001.

Jonjić, Tomislav: Hrvatska vanjska politika 1939. – 1942., Libar, Zagreb, 2000.

Konjević, M. Radnički pokret u Slavoniji 1929. – 1941., Slavonski Brod, 1981.

Narodni heroji Jugoslavije. „Mladost“, Beograd, 1975.

Neff, M. Narodnooslobodilačka borba u virovitičkom kraju i narodni heroji, Zagreb, 1981.

Obhodaš, Amir: Ustaška vojnica : oružana sila Ustaškog pokreta u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941.-1945. Druga knjiga : rujan 1943. - svibanj 1945.

Velagić, S. Virovitica u Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji, Virovitica, 1979.

Virovitički zbornik 1234-1984, Zbornik radova sa znanstvenog skupa "Virovitica u prošlosti i sadašnjosti", održanog u Virovitici od 2. do 3. listopada 1984. godine u povodu obilježavanja 750. godišnjice spomena i 40. godišnjice oslobođenja Virovitice. Virovitica: 1986.